

ŠIAULI UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
K NO KULT ROS IR SPORTO EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Jolanta Pšelenskyt

K no kult ros ir sporto edukologijos (specializacija – *sporto edukologija*) magistrant ros studij
programos student

**SPORTUOJAN I MOKINI TEISI IR PAREIG SUVOKIMO YPATUMAI:
NEFORMALIOJO FIZINIO UGDYMO/SI KONTEKSTAS**

Magistro darbas

Mokslin vadov
doc. dr. Laimut Bobrova

Šiauliai, 2013

Darbas originalus.....Jolanta Pšelenskyt
(studento parašas)

TURINYS

SANTRAUKA	3
SUMMARY	4
VADAS	5
1. TEORINIS SPORTUOJANŲ IR MOKINIŲ TEISIŲ IR PAREIGŲ TYRIMO PRIELAIMOS	9
1.1. Paauglystės amžiaus tarpsnio esminiai raidos ypatumai	9
1.2. Žmogaus teisių ir pareigų samprata	15
1.3. Vaiko teisių ir pareigų gyvendinimo aktualijos	17
1.4. Vaiko teisių ir pareigų bendrojo ugdymo mokykloje: elgesio normų ir taisykli aspektas	20
1.5. Vaiko teisių ir pareigų neformaliojo fizinio ugdymo/si veikloje	21
1.5.1. Sportuojančiųjų teisių ir pareigų apibrėžtis jas reglamentuojančiuose dokumentuose	21
1.5.2. Sportuojančių mokinių teisių ir pareigų: sporto pratybų, varžybų, bendravimo su sporto pedagogu bei komandos nariais kontekstas	26
2. TYRIMO METODOLOGIJA IR METODAI	31
2.1. Tyrimo metodologija	31
2.2. Tyrimo metodika ir organizavimas	32
2.3. Tiriamųjų charakteristika	33
3. SPORTUOJANŲ IR MOKINIŲ TEISIŲ IR PAREIGŲ SUVOKIMAS: KIEKYBINIO IR KOKYBINIO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ IR APĖTARIMAS	36
3.1. 11–12 ir 15–16 metų sportuojančių mokinių tyrimo rezultatų lyginamoji analizė: teisių aspektas	36
3.2. 11–12 ir 15–16 metų sportuojančių mokinių tyrimo rezultatų lyginamoji analizė: pareigų aspektas	46
IŠVADOS	55
REKOMENDACIJOS	57
DISKUSIJA	58
LITERATŪRA	59
PRIEDAI	65

SANTRAUKA

SPORTUOJANŲ I MOKINIŲ TEISIŲ IR PAREIGŲ SUVOKIMO YPATUMAI: NEFORMALIOJO FIZINIO UGDYMO/SI KONTEKSTAS

Magistro darbas

Kadangi vaikas auga ir vystosi, jo apsaugai bei priežiūrai turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Vaiko teisės numato ir jo atsakomybę, todėl žinodamas savo teises, jis turi suvokti, kad šalia esantys žmonės turi tas pačias teises. Mokinių neformali fizinio ugdymo(si) veikla yra neatsiejama nuo teisių ir pareigų konteksto: viena vertus, vienas iš pagrindinių sportinio rengimo tikslų yra padėti jauniems žmonėms tobulėti socialiai, mokantis bendrauti, varžytis pagal nustatytas bendravimo ir elgesio normas, garbingos kovos principus. Kita vertus, dirbant su jaunimu pagrindiniuose dalykuose reikia laikyti jauno sportininko sveikatą, jo saugumą ir gerovę.

Tyrimo objektas – sportuojančių mokinių teisių ir pareigų suvokimas. **Tyrimo tikslas** – atskleisti sportuojančių mokinių teisių ir pareigų neformaliajame fiziniame ugdyme(si) suvokimo ypatumus. **Tyrimo metodai:** *teoriniai* (mokslinės literatūros apžvalga ir apibendrinimas); *empiriniai* (anketinė apklausa; turinio (content) analizė); *statistiniai* (aprašomosios statistikos metodas; Chi kvadrato kriterijus (χ^2) tikrinant skirtumus ir sąsajas tarp atskirų kintamųjų).

Tyrimė dalyvavo 132 dviejų amžiaus grupių sportuojantys mokiniai: 64 11–12 metų tiriamieji bei 68 15–16 metų tiriamieji.

Tyrimo rezultatai parodė, kad sportuojantiems mokiniams, ypatingai vyresniojo amžiaus paaugliams, prioritetu tampa ne teisės rinktis – dalyvauti treniruotėje ar ne, o pareiga lankyti visas pratybas. Veiksmai, kurių reikalauja neoficialios sporto šakos taisyklės, jaunųjų sportininkų nėra vertinami kaip būtini sportininkų veikloje. Vyresniojo amžiaus sportuojantys paaugliai, palyginus juos su jaunesniojo amžiaus sportininkais, yra linkę mažiau bendradarbiauti su komandos nariais ir naujų patirčių išmokti individualiai. Jaunesnieji paaugliai tarpusavyje veikoje su sporto pedagogu aktualizuoja teisės psichologiškai saugią aplinką, o vyresnieji paaugliai – teisėtai išsakyti savo nuomonę. Pareiga pildyti savo sportinės veiklos dienoraštį pusė tirtųjų jaunesniųjų ir daugiau negu trečdalis vyresniųjų sportuojančių paauglių dar nėra suvokiama. Laimėjimas bet kuriomis priemonėmis sportuojantio jaunimo, ypatingai jaunesniojo amžiaus paauglių, yra suvokiamas ir priimamas kaip sportinės kovos dalis. 15–16 metų sportininkų pareigų suvokimas, palyginus juos su 11–12 metų sportininkais, yra artimesnis sportinei veiklai ir sportiniams rezultatams siekti.

Tyrimo rezultatai leidžia konstatuoti, kad magistro darbe formuluojama hipotezė, teigianti, jog mokinių, lankančių vairius sporto būrelius ir dalyvaujančių sporto varžybose, savo teisių ir pareigų suvokimas yra grindžiamas formaliajame ugdyme deklaruojamomis teisėmis ir pareigomis, pasitvirtino.

SUMMARY

PECULIARITIES OF RIGHTS AND OBLIGATIONS PERCEPTION OF STUDENTS DOING SPORTS: CONTEXT OF NON FORMAL PHYSICAL EDUCATION

The Master's Degree Work

As far as the child is growing and developing, his care and supervision must be given the special attention. Children rights also define his responsibility; therefore, knowing own rights, he is to perceive that surrounding people have the similar rights. Non formal physical education is closely linked to the context of rights and obligations: on one hand, one of the most important aims of the physical preparation is to help young people to develop in social context by learning to communicate, compete under the pre-defined norms of behaviour and communication, principles of the fair-play. On the other hand, upon working with youth the most important is thing is the health of the young sportsman, his safety and well-being.

Object of the survey – perception of rights and obligations of students doing sports. **Aim of the survey** is to reveal peculiarities of perceiving rights and obligations of students doing sports within the context of non formal physical education. **Methods of the survey:** *theoretical* (review and generalisation of the scientific literature); *empiric* (questionnaire; content analysis); *statistical* (method of the descriptive statistics; Chi-square criterion (χ^2) in verifying differences and links between separate variables).

132 sports active students from two age groups participated in the survey: 64 respondents of 11–12 years old and 68 respondents of 15–16 years old.

Results of the survey indicated that the sports active students, especially senior teenagers, identify the priority as not the right to choose to participate in the training or not, but the duty to go to all trainings. Actions, required by unofficial rules of the type of sport are not treated as obligatory by young sportsmen in their sports activity. Senior teenagers, if comparing them with younger sportsmen, tend to cooperate less with members of the team and learn new exercises individually. Junior teenagers actualise the own right to psychologically safe environment within cooperation with the sports pedagogue, while senior teenagers – the right to have and to express the own opinion. The duty to fill-in the sports activity diary has not been yet perceived by over the half of younger respondents and more than one third senior sportsmen. The winning is understood and accepted as the part of the sporting battle by the sports active youth, especially junior teenagers. Perception of duties of sportsmen of 15–16 years old, if comparing them with those 11–12 years old is closer to the sporting activity and achievement of sport results.

Results of the survey allow stating that the hypothesis formed in the Master's degree work, that perception of rights and obligations by students, participating in various sports activities and competitions, is based on rights and obligations, declared in the formal education was empirically confirmed.

VADAS

Tyrimo aktualumas. Lietuvai atgavus nepriklausomybę keitėsi ne tik šalies ekonominė situacija, bet ir žmonių smegenys, santykiai, vertybės (Poneliūnė, Graisienė, 2010) bei visuomenės požiūris vaiku, jo socialinė padėtis, teisės ir atsakomybės (Jonynienė, 2005, 2009). Nors žmonijos istorijos raidoje vaikai buvo suvokiami kaip maži suaugusieji, antrą šiai žmonėms, prilyginami vergams ir moterims, šiuo metu vaikai suvokiami kaip visateisiai mūsų visuomenės nariai, kuriuos privalu gerbti (Bubelienė, Sakalauskaitė, 2007).

Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo (2011) 46 straipsnyje apie mokinio teises ir pareigas pabrėžiama, kad mokykloje turėtų būti sudaryta psichologiškai, dvasiškai ir fiziškai saugi aplinka, su lygiasiomis sąlygomis savitarpio pagarba, mokslo vieta turėtų atitikti higienos reikalavimus ir būti tinkamai aprūpinta. Tam itin svarbu, kad, pasak J. Jevsejevienės (Poneliūnė, Graisienė, 2010), vaikas suvoktų, jog jis yra unikali savo teises turinti asmenybė, kuri gyvena tarp kitų taip pat unikali ir savo teises turinti asmenybė. Nėra abejonių, kad toks mokinių teisių ir pareigų formaliajame ugdyme kontekstas yra neatsiejama ir neformaliojo ugdymo dalis.

Formalusis ugdymas suteikia jauniems žmonėms akredituotą kompetencijų paketą, reikalingą tolesnei karjerai, o neformalusis ugdymas dėl patirtinio bei socialinio pobūdžio plėtojasi kompetencijas, galinanas jaunas žmones atsakingai ir karingai spręsti savo problemas, aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, sėkmingiau situotinti studijuojant ir darbo rinkoje, padeda tenkinti pažinimo, lavinimosi ir saviraiškos poreikius (Neformaliojo vaikų švietimo koncepcija, 2012).

Viena iš neformaliojo ugdymo krypčių yra neformalusis fizinis ugdymas (Šarkauskienė, 2009), kurio konteksto sąsajos su teisėmis ir pareigomis atsispindi P. Karoblio (2003, p. 3) teiginyje: „Sportinė veikloje formuojasi sportininko asmenybė, kurios vertė ne vien fizinės ypatybės ir sportiniai rezultatai, bet ir tinkamas pareigos, garbės, papročiai, tradicijos, dvasinės kultūros vertybės, elgesio normų suvokimas“. Pasak E. Spreitzer (Adaškevičienė, Budreikaitė, 2007), sportuojantys mokiniai mokosi laikytis treniruotojų ir varžybų taisyklių bei elgesio normų. Jie išmoksta drausmės, sutarimo su kitais, pradeda jausti didesnę atsakomybę už savo poelgius, geriau suvokia garbingos kovos principus. Visa tai vėliau praveria darbinėje bei visuomeninėje veikloje (Miškinis, 2002).

Nustatyta (Adaškevičienė, Budreikaitė, 2007), jog paauglystės amžiuje dar tik formuojasi paauglių vertybinės nuostatos: kilnaus elgesio, sėkmingos ir garbingos kovos samprata, į apraiškos sportinėje veikloje. Todėl siekiant sportuojančių mokinių teisių ir pareigų

neformaliajame fiziniame ugdyme suvokimo plėtros, svarbu ieškoti atsakymų, kaip mokiniai, lankantys vaikus bei relius ir dalyvaujantys sporto varžybose, suvokia savo teises ir pareigas.

Vaiko teisi srityje mokslinius tyrimus atliko daugelis Lietuvos ir užsienio šali mokslininkai: J. Cunningham (1996), H. Starkey (1996), V. J. Černius, Ž. Jonynienė, M. Teresevičienė (1997), Ž. Jonynienė (2000, 2001, 2005, 2009), Ž. Jonynienė, M. Teresevičienė (2003), D. Kabašinskaitė (2006), R. Ponelienė ir R. Graisienė (2010) ir kt. Diskutuojant ne tik apie vaiko teisi, bet ir pareig tyrimus, pažymėtina, kad pasigendama darbais, kuriuose dalyvaujančių mokinių pareig tyrimams.

Tyrimo problema. Mokinių teisi ir pareig sportinėje veikloje klausimai dažniausiai tyrinjami ir analizuojami iš kilnaus elgesio, vertybinių orientacijų pozicijos (Šukys, 2000, 2001; Adaškevičienė, Budreikaitė, 2007, 2010; Šarkauskienė, Adaškevičienė, 2008; Šarkauskienė, 2009; Majauskienė, Laskienė, 2010; Budreikaitė, 2011 ir kt.). Tyrimais, kuriuose dalyvaujančių mokinių, lankančių vaikus sporto bei relius ir dalyvaujančių sporto varžybose, teisi ir pareig suvokimo ypatumai tiesiogiai, rasti nepavyko. Mokslininkai, tirdami jaunuosius sportininkus, suvokė *teis* ir *pareiga* nevartoja, nors sportuojančių mokinių neformali fizinio ugdymo(si) veikla yra neatsiejama nuo teisi ir pareig konteksto. Todėl labai svarbu iširti, **kaip mokiniai, lankantys sporto bei relius ir dalyvaujantys sporto varžybose, suvokia savo teises ir pareigas sporte?**

Tyrimo objektas – sportuojančių mokinių teisi ir pareig suvokimas.

Tyrimo hipotezė – tikėtina, kad mokiniai, lankančių vaikus sporto bei relius ir dalyvaujančių sporto varžybose, teisi ir pareig suvokimas yra grindžiamas formaliajame ugdyme deklaruojamomis teisėmis ir pareigomis.

Tyrimo tikslas – atskleisti sportuojančių mokinių teisi ir pareig neformaliajame fiziniame ugdyme(si) suvokimo ypatumus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Mokslinės literatūros ir švietimo bei sporto reglamentuojančių dokumentų pagrindu atskleisti teorines sportuojančių mokinių teisi ir pareig tyrimo prielaidas.

2. Iširti ir apibendrinti dviejų amžiaus grupių (11–12 metų ir 15–16 metų) sportuojančių mokinių teisi ir pareig suvokimo ypatumus sporto pratybose, varžybose, sportuojančių mokinių tarpusavio santykiuose bei sportuojančių mokinių santykiuose su sporto pedagogu.

3. Palyginti sportuojančių mokinių teisi ir pareig suvokimo ypatumus amžiaus skirtumų aspektu.

Tyrimo metodologija.

Tyrimo teoriniu ir metodologiniu pagrindu pasirinktos šios teorijos:

- *Teisės teorija*, pabrėžianti, kad negali būti visuomenės be tam tikrų taisykli (socialinių normų), reguliuojančių jos narių tarpusavio santykius. Kad vyrautų tvarka ir drausmė, kiekvienas žmogus turi žinoti bent svarbiausias galiojančias bendravimo taisykles ir elgtis taip, kaip to reikalauja normos. Pagrindiniai dokumentai, kuriuose tvirtinamos teisės normos, vadinami statymais (Dambrauskienė, Marcijonas, Monkevičius ir kt., 2004). Šia teorija remtasi, sprendžiant numatytus tyrimo uždavinius, kuriant tyrimo instrumentą ir tikrinant hipotezę.

- *Jauni sporto teorija* – teorija, nagrinėjanti vaikų, paauglių, jauni sportinio rengimo turinį, formas, metodus, organizavimą, svarbiausius bei bendruosius vairius sporto šakų dėsningumus (Sporto terminų žodynas, 2002). Šia teorija remtasi, atskleidžiant teorines sportuojančių mokinių teises ir pareigas tyrimo prielaidas, kurios pagrindžia mokinių lankymą sporto būreliuose ir dalyvavimą varžybose, vieklųjų sąjau su teisių ir pareigų kontekstu. Vienas iš pagrindinių sportinio rengimo tikslų yra padėti jauniems žmonėms tobulėti socialiai, mokantis bendrauti ir varžytis pagal nustatytas, priimtinas bendravimo bei elgesio normas, garbingos kovos principus (Stonkus, 2003). Sporto etikos kodekse (Miškinis, 2002) pažymima, kad dirbant su jaunimu pagrindiniu dalyku reikia laikyti jauno sportininko, vaiko sveikatą, jo saugumą ir gerovę.

- *Socialinio išmokymo teorija*. A. Bandura (Šukys, 2001; Žukauskienė, 2007; Navickas, Vaičiulienė, 2010) teigia, kad žmogus mokosi stebėdamas kitus žmones. Socialinio išmokymo teorija padeda suprasti, kaip žmogus gyja idealus ir vertybes. Socialinis mokymasis vadinamas modeliavimu, nes žmonės modeliuoja savo elgesį, sekdami kitų žmonių elgesio modeliu. Sportas, žymi sportininkai poelgiai varžybose turi nepaprastą edukacinį poveikį jaunimui. (Miškinis, 2002). „Stebint žinomą sportininko elgesį, galima išmokti ne tik konkrečios sporto šakos meistriškumą, bet ir kilnų (ar nesąžiningo) elgesio, lyderystės (ar egoizmo), komandinio darbo (ar savanaudiškumo)“ (Genys, 2011, p. 4). Treneris, kaip nurodo K. Miškinis (2002), rodo gražaus, garbingo elgesio, tarpusavio santykių su sportininkais, treneriais, teisėjais, žiūrovais pavyzdį pratybų bei rungtynių metu. Pateikiant rekomendacijas ir klausimus tolesnei diskusijai apie sportuojančių mokinių teises ir pareigas, ši teorija tapo atspirties tašku.

Tyrimo metodai:

1. *Teoriniai*: mokslinės literatūros apžvalga ir apibendrinimas.

2. *Empiriniai*:

2. 1. Kiekybinio tyrimo metodas – anketinė apklausa.

2. 2. Kokybinio tyrimo metodas – turinio (*content*) analizė.

3. *Statistiniai*: aprašomosios statistikos metodas; Chi kvadrato kriterijus (χ^2) tikrinant skirtumus ir sąsajas tarp atskirų kintamųjų. Skirtumai tarp kintamųjų yra reikšmingi, jei koeficient atitinkanti $p < 0,05$. Tyrimo duomenys apdoroti Microsoft Office Excel 2007 kompiuterine programa ir SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) programine s rangos 16.0 versija.

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo 132 dviejų amžiaus grupių sportuojantys mokiniai: 64 11–12 metų tiriamieji (tarp jų – 35 berniukai ir 29 mergaitės) bei 68 15–16 metų tiriamieji (tarp jų – 26 berniukai ir 42 mergaitės). Tyrimas buvo atliekamas 3 Šiaulių miesto bendrojo ugdymo mokyklose ir 2 Šiaulių miesto sporto mokyklose.

Tyrimo etapai:

Pirmajame etape analizuota mokslinė literatūra bei švietimo ir sporto reglamentuojantys dokumentai (atskleistos teorinės sportuojančių mokinių teisės ir pareigos tyrimo prielaidos).

Antrajame etape suformuluota tyrimo hipotezė, tyrimo tikslas, uždaviniai, apibrėžtas objektas.

Trečiajame etape rengtas tyrimo instrumentas – metodika.

Ketvirtajame etape atlikta anketinė apklausa.

Penktajame etape atlikta gautų tyrimo duomenų kiekybinė ir kokybinė analizė, suformuluotos išvados, metodinės rekomendacijos sporto pedagogams ir diskusija.

Darbo naujumas ir reikšmingumas.

Nemažai mokslininkų (Šukys, 2000, 2001; Adaškevičienė, Budreikaitė, 2007; Budreikaitė, 2011 ir kt.) nagrinėjo mokinių sportinę veiklą iš socialinio elgesio, vertybinių orientacijų pozicijos, tačiau tyrimo apie sportuojančių mokinių teises ir pareigas neaptikta. Atskleistos teorinės sportuojančių mokinių teisės ir pareigos tyrimo prielaidos. Sukurta metodika sportuojančių mokinių teisės ir pareigų neformaliajame fiziniame ugdyme(si) suvokimo ypatumams atskleisti. Pateiktos metodinės rekomendacijos sporto pedagogams.

Darbo aprobacija. Tyrimo rezultatai pateikti 2013 m. gegužės 9 d. Šiaulių universiteto Edukologijos fakulteto organizuotoje tiktinėje studentų moksliniame darbe konferencijoje. Skaitytas pranešimas tema: „Sportuojančių mokinių teisės ir pareigų suvokimo ypatumai: neformaliojo fizinio ugdymo(si) kontekstas“ (1 priedas).

Darbo struktūra. Darbas sudaro santrauka lietuvių ir anglų kalbomis, vadas, trys skyriai, išvados, diskusija, rekomendacijos, literatūros sąrašas ir priedai (4). Darbe pateikiama 18 lentelių ir 3 paveikslai. Darbo apimtis – 65 puslapiai (be priedų). Analizuoti 87 literatūros šaltiniai.

1. TEORINIS SPORTUOJANČIŲ MOKINIŲ TEISIŲ IR PAREIGŲ TYRIMO PRIELAIIDOS

1.1. Paauglystis amžiaus tarpsnio esminiai raidos ypatumai

Paauglystis periodas psichologiniame literatūroje paprastai apibrėžiamas kaip gyvenimo tarpsnis tarp vaikystės ir suaugusiųjų amžiaus (Petruolytė, 2003; Vaičiulienė, 2004; Žukauskienė, 2007; Myers, 2008). N. Sturlienė (2007) gyvenimo tarpsnį tarp vaikystės ir suaugusiųjų amžiaus apibūdina kaip žmogaus kelionį iš punkto „Vaikas“ punktą „Suaugęs“. Ši kelionė, anot autorės, nėra paprasta ir aiški, nes kiekvienas paauglys susideda iš dviejų dalių: „suaugusios“, kuri nori naujų teisių, naujų išgyvenimų ir naujos patirties, ir „vaikiškos“, priklausomos nuo suaugusiųjų, norinčių paslaugų, elgiasi neatsakingai. Todėl dažnai paauglystis vadinama sunkiu, kritiniu, pereinamuoju, problemišku amžiaus tarpsniu (Petruolytė, 2003; Sturlienė, 2007).

Kadangi paauglystis – pereinamasis laikotarpis iš vaikystės suaugusiojo amžiu, siekiant nustatyti paauglystis ribas, aktualus ir vaikystės, ir paauglystis periodo amžiaus ribų skirstymas.

Teoriniame paauglystis amžiaus ypatumų žvalgos leidžia teigti, kad vyrauja vairūs skirtingi autoriai vaikystės ir paauglystis periodo amžiaus ribų skirstymas. Tai patvirtina, kad mokslininkai brėžia skirtingas chronologines šio amžiaus tarpsnių ribas, kurios išskirtos mūsų sudarytoje lentelėje (1 lentelė). Kaip matyti lentelės turinyje, dažniausiai vaikystei priskiriamas amžiaus tarpsnis nuo 1 iki (11)12 metų, paauglystei – nuo 12 iki 18 metų.

Paauglystis periodo skirstymo ankstyvą ir vėlyvą paauglystis pagrindus šiame darbe 11–12 metų sportuojantys moksleiviai yra priskiriami jaunesniesiems paaugliams. Tuo tarpu 15–16 metų sportininkus orientuojamasi kaip vyresnius paauglius, 15-uosius metus laikant pereinamaisiais.

Prieš apibendrinant paauglystis amžiaus tarpsnio esminius raidos ypatumus, svarbu paminėti, kad rengiant sporto varžybas, sportininkai skirstomi į šias amžiaus grupes: 7–8 (mažyliai), 9–10 (vaikai), **11–12 (vaik)**, 13–14 (jaunyliai), **15–16 (jaunu i)** bei 17–18 metų (jauni) (Karoblis, 1999). Atsižvelgiant tai, kuriame amžiuje baigiasi vaikystis ir prasideda paauglystis, galima teigti, kad sportininko perėjimas iš vaikų amžiaus grupės vaik siejasi su kitu labai svarbiu etapu vaiko asmenybės raidoje – pamažu vaikas žengia paauglystis amžiu.

Skirtingi autori pateikiamos vaikystės ir paauglystės amžiaus ribos

Autorius/žodynas, metai	Vaikystė	Paauglystė
A. Guas (1990)	Nuo 1 iki 11(12) metų. Autorius vaikystę skirsto ankstyvąją (1–3 m.), pirmąją (4–7 m.), antrąją (8–12 m. Mergaitės, 8–11 m. berniukams).	Nuo 13 iki 16 metų berniukams. Nuo 12 iki 15 metų mergaitėms.
Psichologijos žodynas (1993)	Nuo 1 iki 12 metų. Vaikystė skirstoma ankstyvąją – 1–3 metai, pirmąją – 4–7 metai, antrąją – 8–12 metų.	Nuo 12 iki 16 metų.
P. Karoblis (1999)		Nuo 12 iki 15 metų mergaitės ir nuo 13 iki 16 metų berniukai.
Sporto terminų žodynas (2002)	Nuo gimimo iki paauglystės (12 metų).	Nuo 11 iki 15 metų.
S. Stonkus (2003)		Nuo 11 iki 15 metų.
A. Juodaitytė (2003)	Nuo 1 iki 12–13 metų. Vaikystė kaip amžiaus tarpsnis yra apibūdinama ir per ankstyvąją (3–7 m.), vidurinę (7–10 m.) bei vyresniąją (10–13 m.) vaikystę.	
A. Petruilytė (2003)		Nuo 12 iki 18 metų.
A. Vaičiulienė (2004)		Autorė, pristatydama užsienio raidos vadovėliuose pateikiamas paauglystės amžiaus ribas, nurodo, kad ankstyvoji paauglystė trunka nuo 12 iki 14 m., vidurinioji – nuo 15 iki 18 m., vėlyvoji – nuo 19 iki 21 m.
A. M. Colman (2006)		Nuo 11–13 iki 18 metų.
V. J. Bernius (2006)	Nuo 2 iki 12 metų.	Nuo 13 iki 17 metų.
D. R. Shaffer, K. Katherine (2007)	Nuo 5 iki 12 metų (vidurinioji vaikystė) (iki lytinio brendimo pradžios).	Nuo 12 iki 20 metų.
L. Jovaiša (2007)	Nuo 1 iki 11(12) metų. Vaikystė skiriama tris tarpsnius: 1) ankstyvoji vaikystė (1–3 m.); 2) pirmoji vaikystė (4–7 m.); 3) antroji vaikystė (8–11(12) m.).	Nuo 11 iki 15 metų.
R. Žukauskienė (2007)	Nuo 2 iki 11 metų. Skiriama ankstyvoji vaikystė – vaiko amžius nuo 2 iki 6 metų ir vidurinioji vaikystė – nuo 7 iki 11 metų.	Dažniausiai tarp 12 iki 18 metų. Paauglystė dar skirstoma ankstyvąją – tarp 12 ir 14 metų, 15-ieji metai – lyg pereinamasis laikotarpis, o 16–18 metai yra vėlyvoji paauglystė.
G. Navaitis (2007)		Dažniausiai priskiriamas amžiaus tarpsnis nuo 12 iki 15 metų. Paauglystė gali būti skirstoma ankstyvąją (12–14 m.) ir vėlyvąją (16–18 m.), 15-uosius metus laikant pereinamaisiais.
E. H. Eriksonas (Myers, 2008)	2-ieji metai (ankstyvoji vaikystė).	Nuo 12 (lytinio brendimo) iki 18–20 metų.
R. M. Berns (2009)	Nuo 2 iki 12–13 metų. Autorė vaikystę skirsto ankstyvąją (nuo 2 iki 5–6 metų) ir vidurinę (nuo 6 iki 12–13 metų).	Nuo 12–13 iki maždaug 18 metų.

Nors lentelėje pateikiamos skirtingos chronologinės vaikystės ir paauglystės amžiaus tarpsnių ribos, svarbu pastebėti, jog paauglystė prasideda nuo fizinio lytinio brendimo pradžios, kitaip tariant, pubertetu (Petruilytė, 2003; Vaičiulienė, 2004; Shaffer, Katherine, 2007; Myers,

2008; Berns, 2009). Tuo tarpu paauglyst s pabaig autoriai interpretuoja skirtingai. Pavyzdžiui, anot D. G. Myers (2008), paauglyst trunka iki tol, kol pasiekama savarankiško suaugusio žmogaus socialin pad t is. Kita mokslinink , R. Žukauskien (2007), pažymi, kad paauglyst s pabaigos tiksliai nurodyti ne manoma. Anot autor s, kai kuriose šalyse paauglyst baigiasi tada, kai individas visiškai subr sta lytiškai, kitose – kai subr stama psichiškai, sociališkai, prisiimama atsakomyb .

Paauglyst s amžiaus tarpsnyje vyksta dideli k no (gis ir svoris spar iai did ja, greitai auga gal ni kaulai ir kt.), intelekto bei savojo „Aš“ poky iai (Stonkus, 2003; Kutkien , 2008).

Svarbiausias sportinink rengimo laikotarpis yra pubertatinis (susij s su lytine branda). Kaip tik šiuo metu pastebimi intensyviausi organizmo poky iai, rodantys biologin jo brand . Išskiriamos trys biologin s brandos faz s. Pirmoje faz je – priešpubertatin je – spar iai did ja gis, atsiranda antrieji lytiniai požymiai. Šioje faz je vaikas tampa paaugliu. Antroje faz je – tikrojoje pubertatin je – kiekybiniai organizmo poky iai virsta kokybiniais ir paauglys tampa jaunuoliu. Tre ioje faz je – popubertatin je arba baigiamojoje – did ja k no svoris ir jaunuolis tampa suaugusiu, išryšk ja tretieji lytinio brendimo požymiai (Karoblis, 2003). Spartesn lytin branda prasideda anksti ir baigiasi greitai. Pirmieji berniuk lytin s brandos požymiai pasirodo 10–11 metais. Kiekvieno žmogaus biologin s brandos trukm ir sparta skiriasi: spartesn branda gali trukti 5–6 metus, o ilgesn ir v lesn – iki 12–16 met . Vertinant atrenkamus sportininkus, b tina atsižvelgti j biologin amži , nes jis labiau negu chronologinis rodo tikr j individo brand ir jo vystym si. Nustatius biologin amži , galima teisingai vertinti individualius sportininko geb jimus, jo galimybes, gana tiksliai numatyti tolesnes augimo ir vystymosi kryptis. Tai turi takos prognozuojant sportinius rezultatus ir perspektyvum sporte. Sporto pedagogas turi pažinti sportininko biologinio amžiaus raidos d sningumus, kad gal t tinkamai vykdyti sportinink atrank (Karoblis, 2003; 2005).

Pasak A. Vai iulien s (2004, p. 60), „spar iai kintant paauglio k nui, lygiagre iai vyksta kognityvin s srities esmin s permainos“. Šiuo poži riu pamin tinos kognityvin s raidos stadijos Šveicar psichologo J. Piaget teorijoje (Žukauskien , 2007; Myers, 2008): 1) *sensomotorin* (nuo gimimo iki 2 met); 2) *priešoperacin* (nuo 2 iki 6 met); 3) *konkre i operacij* (nuo 7 iki 11 met); 4) *formali operacij* (nuo 12 met).

Kaip matome, sportininko per jim iš vaiku i amžiaus grup s vaik galima susieti ne tik su per jimu iš vaikyst s paauglyst , bet taip pat su tuo, kad nuo konkreta us operacinio m stymo pereinama prie formalaus operacinio m stymo. Juolab, kad užsienio autoriai (Queen, Blackwelder, Mallen, 2003; Shaffer, Katherine, 2007), pateikdami J. Piaget raidos stadij sek , nurodo, kad apytikslis amžius, nuo kurio pasireiškia formali operacij stadija, yra 11 met . Tod l ši stadij aktualu aptarti išsamiau.

Formali operacij stadija – pagal J. Piaget (Myers, 2008) teorij , tai – stadija, kai žmon s pradeda logiškai m styti abstrak iomis s vokomis. J. Piaget (Žukauskien , 2007) teigimu, formaliam operaciniam m stymui b dingas geb jimas abstrak iai m styti, neatsižvelgiant konkre ius faktus. Skiriamasis paauglio m stymo bruožas, anot mokslininko, d mesio skyrimas ne realybei, o galimybei. Pasak J. Piaget, paaugliai jau išmoksta samprotauti hipotetiniais teiginiais bei daryti išvadas: jei taip, tai šitaip.

Be min t formali operacij stadijai b ding savybi , paauglio m stymas pasižymi dar dviem svarbiais ypatumais – idealizmu ir egocentrizmu (Jusien , Laurinavi ius, 2007). Paaugliai m sto apie tai, kaip viskas tur t b ti, užuot apsiriboj tuo, kaip yra (Žukauskien , 2007). Tikrov paaugliams atrodo neteisinga ir nepriimtina. Tod l did ja paauglio kritiškumas, jis beatodairiškai nepriima suaugusi j keliam reikalavim , reikalauja rodym , pagrindimo (Sturlien , 2007). Visomis progomis ir visais jam suprantamais b dais paauglys nori pareikšti pasauliui, kad jis egzistuoja, kad yra suaug s bei savarankiškas (Stonkus, 2003).

R. Žukauskien (2007), cituodama J. Piaget, teigia, kad kognityviškai subr stama per formalaus operacinio m stymo period , 11–16 met . Vadinasi, paauglio m stymas paauglyst s pradžioje yra kitoks nei paauglyst s pabaigoje. Jei apie vienuoliktuosius vaiko gyvenimo metus prasideda ketvirtoji kognityvin s raidos stadija ir vaik amžiaus grup s sportininkui jau b dingas sistemingas m stymas, vadinamas formaliomis operacijomis, tai jaunu i amžiaus grup s sportininko m stymas jau tampa visiškai panašus suaugusiojo (Vai iulien , 2004; Sturlien , 2007). Ta iau tai nereiškia, kad tuo žmogaus kelion iš punkto „Vaikas“ punkt „Suaug s“ baigiasi. A. Vai iulien s (2004) nuomone, kad tapt visaver iu suaugusiuoju, paauglys turi išmokti efektyviai naudotis savo intelektiniais geb jimais, atrasti asmenyb s tapatum , profesiskai apsispr sti, tapti psichologiškai nepriklausomas nuo t v , išpl toti produktyvius santykius su bendraamžiais, suformuoti savo vertybi sistem . Kadangi psichologin je literat roje (Vai iulien , 2004; Eriksonas, 2004; Žukauskien , 2007; Myers, 2008) išryškinama paauglyst s svarba formuojantis tapatumui, iš min t paauglio tapimu suaugusiuoju uždavini aktualu aptarti tapatumo paauglyst je klausim .

Greitai besikei iant paauglio fizinei išvaizdai, socialiniam statusui bei psichologin ms galimyb ms, jam itin svarbu suvokti esmines savo savybes, j ištakas praeityje ir potencialias galimybes ateityje, eksperimentuojant pasirinkti psichologinius ir socialinius vaidmenis, siektinus idealus (Navaitis, 2007). Tod l paauglys vis bando „pasimatuoti“, kaip jis atrodo bendraamži fone, išm gina vair elges bei vaidmenis, vertina, kaip tada jau iasi, ar tai jam patinka (Sturlien , 2007). Paauglys ieško atsakymo daugyb klausim , susijusi su savimi ir savo esamu, b simu gyvenimu: kas aš esu? k man veikti gyvenime? kokia viso to prasm ?

(Jusien, Laurinavičius, 2007). Trumpai tariant, paauglys ieško savo asmeninio tapatumo (Žukauskienė, 2007).

Pirmas išsamiai aprašytas vokas „tapatumas“ esm. E. H. Eriksonas (Vaičiulienė, 2004), tapatumą apibrėžia kaip subjektyvų jausmą, kuris patvirtina panašum ir tautinumą (Kutkienė, 2008). Pasak E. H. Eriksono (2004), tapatumas yra susijęs su individo vidiniu poreikiu išlikti pačiam savimi. Mokslininkas teigia, kad žmogaus tapatumas nurodo elgesį su kitais, santykius su pačiu savimi ir santykius su praeitimi bei ateitimi (Kutkienė, 2008). V. Legauskas (2009) tapatumo formavimosi procesą apibūdina kaip paauglio ir socialinės aplinkos pastangas apibrėžti tarpusavio santykius.

Teigiama, kad paauglio noras savarankiškai nepriklausomai veikti, susikurti naujus emocinius ryšius, santykius, rasti savo vietą visuomenėje sukelia paauglystės amžiaus tarpsnio krizę (Psichologijos žodynas, 1993). Todėl ypatingą reikšmę paauglystės periodui suteikia E. H. Eriksonas savo sukurtoje žmogaus raidos psichosocialinės teorijoje paauglystę apibūdina kaip tapatumo arba vaidmenų sumaišties periodą (Žukauskienė, 2007). Mokslininkas aštuonių gyvenimo krizių kontekste paauglius mato ieškančius savojo „Aš“ tarp vairių gyvenimo vaidmenų (Bernis, 2006), todėl nurodo, kad paauglystės užduotis yra geriau suvokti save išmėginant ir sujungiant vairius vaidmenis (Myers, 2008).

E. H. Eriksono (Sturlienė, 2007) teigimu, sėkmingai išsprendus paauglystės psichosocialinę krizę susiformuoja savo asmenybės suvokimas. Tuo tarpu paauglys, kuriam nepavyksta sėkmingai išspręsti tapatumo krizę, mokslininko nuomone, būna visiškai pasimetęs, aiškiai nesupranta, kas jis yra, kuo nori būti bei koks jis yra kitų žmonių akyse (Žukauskienė, 2007). Kita vertus, paauglystė – tyrinėjimų metas, todėl šioks toks tapatumo išsisklaidymas yra naudingas, nes tai leidžia suprasti, kas paaugliui tinka, o kas – ne (Bernis, 2009).

Išanalizavus keletą esminių paauglystės amžiaus tarpsnio raidos ypatumų, galima atkreipti dėmesį, kad darbo trečiame skyriuje tuomet, kai bus atskleidžiama šis vokas „teisė“ ir „pareiga“ samprata, bus vartojamas terminas „moralinės normos“, todėl skyriaus, kuriame nagrinėjamas paauglystės amžiaus periodas, pabaigoje tikslinga apibūdinti paauglio moralinės raidos. Moralė, jos normos, nuostatos, kaip bus galima pamatyti vėliau, tiesiogiai siejasi su teise, pareigų tematika.

Pasak A. Vaičiulienės (2004), moralė – tai aukščiausias žmogaus kultūros pasireiškimas, elgesį reguliuojančios normos bei principai. Pagal L. Jovaiš (2007), moralė – visuma visuomenės ar jos grupių reikalavimų žmogaus santykiams su visuomene, tauta, profesija, darbu, kitais žmonėmis, kuriuos privalo vykdyti visuomenės narys. Moralės normos apibrėžiamos kaip individo vertinimai, kas yra teisinga, o kas ne (Bernis, 2009). Šio darbo atžvilgiu itin aktualus sportininko moralės terminas. Sportininko moralė – „1. Konkretios visuomenės narių – sportininkų, trenerių, teisėjų, sporto organizatorių dorovės normų kodeksas, laiduojantis ir

reguliuojantis t nari elges ir santykius su partneriais, treneriais, varžovais, ži rovais, visuomene buityje, rengiantis varžyboms, per varžybas ir po j . 2. Olimpini princip ir dorov s norm visum .“ (Sporto termin žodynas, 2002, p. 374).

Moralin s raidos (atitinkamai psichoanalitin je, kognityvin je ir socialinio išmokimo) teorijose kalbama apie tris komponentus: *emocinius* (moralinius jausmus, tokius kaip kalt , g da, empatija), *pažintinius* (moral samprotavim , pavyzdžiui, suvokim , kas teisinga, o kas – ne), *elgesio* (veiksmus, kuriais asmuo atsispiria pagundai sulaužyti moral s taisykles, – meluoti, apgauti ar vogti) (Vai iulien , 2004; Berns, 2009).

E. Turielis (Berns, 2009) skiria du moralaus elgesio valdymo tipus: *moral s taisykles*, skirtas kit žmoni gerovei bei teis ms apsaugoti (negalima muštis, vogti, meluoti) ir *socialines* bei *tradicines taisykles*, kurios reguliuoja elges konkreiose socialin se situacijose (nekalb ti prieš tai nepak lus rankos, pad koti). Šioje vietoje svarbu atkreipti d mes , kad tuomet, kai apib dinamama moral , kalbama apie reikalavimus, taisykles, elges su kitais žmon mis, kuriuo apsaugomos kit žmoni teis s ir vykdomos pareigos. Tod l galima teigti, kad kito asmens teisi pripažinimas ir nepažeidin jimas bei pareig atlikimas tam tikra prasme yra paremti moraliniais samprotavimais. Nors teigiama, kad m stydamas apie tai, kas yra moralu, žmogus neb tinai elgsis pagal jam žinomas moralines normas (Žukauskien , 2007), reikšmingu tampa D. G. Myers (2008, p. 222) teiginys, kad „b ti moraliu žmogumi – tai moraliai *m styti* ir atitinkamai *elgtis*“.

R. M. Berns (2009) patvirtina, taisykli supratimas – moralin s raidos dalis. Autor taisykles sieja su moral s normomis, nes ir viena, ir kita nulemia elges . Poži ris konkre ias taisykles skiriasi priklausomai nuo amžiaus, lyties bei kult ros (Berns, 2009). Kaip ne kart min ta, šiame darbe aktualus 11–12 ir 15–16 met , t. y. ankstyvosios ir v lyvosios paauglyst s, amžiaus aspektas.

Naujos paauglio pažintin s galimyb s, atsakomyb s augimas kei ia ir jo moralines nuostatas ir elges (Navaitis, 2007). Žukauskien (2007, p. 328) patvirtina, „paauglio moralinis samprotavimas labai kinta“.

Kaip nurodo L. Kohlberg (Žukauskien , 2007), yra trys moralinio samprotavimo lygmenys (prekonvencinis, konvencinis ir pokonvencinis) ir kiekvienas j turi po dvi stadijas. Ankstyvoje paauglyst je moral paprastai pasiekia antr j lygmen , kai r pinamasi kitais, statym ir socialini taisykli laikomasi vien tod l, kad tai yra statymai, taisykl s. V lyvoje paauglyst je efektyvus m stymas formali j operacij lygmeniu sudaro prielaidas tre iojo lygmens moralei (Vai iulien , 2004; Myers, 2008). Anot D. G. Myers (2008, p. 222), „pokonvencin moralum rodo žmoni teis , d l kuri visuotinai susitarta, teigimas arba individo vadovavimasis nustatytais pagrindiniais etikos principais“. Ta iau L. Kohlberg (Žukauskien , 2007) pabr žia, kad neb tinai kiekvienas individas pasiekia aukš iausi moral s lygmen . Mokslininkas nurodo,

formalus operacinis m stymas yra b tina, bet nepakankama s lyga aukš iausiam moralinio samprotavimo lygmeniui pasiekti.

Apibendrinant paauglyst s period , reik t pasteb ti, jog visi vardyti paauglyst s amžiaus tarpsniui b dingi ypatumai yra tarpusavyje susij ir, nors buvo teigiama, kad, pavyzdžiui, 15–16 met paauglio m stymas jau yra visiškai panašus suaugusiojo, nereik t pamiršti, jog kiekviena teorija, vairi mokslinink diegiama tiesa yra neatsiejama nuo kritikos. A. Vai iulien (2004) pažymi, kad svarbiausia žinoti, kas paauglyst je, kaip ir kiekvienu kitu raidos laikotarpiu, yra tipiška, normalu. Tod l ia svarbi tampa N. Sturlien s (2007, p. 15) nuomon : „Nors t vams ir mokytojams yra „patogesni“ paklusn s paaugliai, kurie vykdo j nurodymus ir visada „elgiasi taip, kaip reikia“, asmenyb s augimo poži riu yra gerai, kai paaugliai maištauja, nesutinka. Tada jie geriau paž sta save. Jei suaug elgiasi teisingai ir korektiškai, tada jaunuoliai sužino savo elgesio ribas, išmoksta b ti atsakingi“. Tokia nuomon aktuali tuo, kad išryšk ja suaugusi j ir paaugli bei apskritai asmens teisi ir pareig kontekstas.

1. 2. Žmogaus teisi ir pareig samprata

LR Konstitucijoje (1996) pabr žiama, kad žmogaus teis s bei laisv s yra prigimtin s. Prigimtin žmogaus teisi samprata suformuluota Visuotin s žmogaus teisi deklaracijos (1948) 1 straipsnyje, kuriame teigiama, kad visi žmon s gimsta laisvi ir lyg s savo orumu ir teis mis. Jiems yra suteiktas protas ir s žin , jie turi elgtis vienas su kitu kaip broliai.

Atkreiptinas d mesys, kad LR Konstitucijoje be termino „teis s“ vartojamas terminas „laisv s“. Teis s moksle nemažai diskutuojama d l ši s vok skirtingumo. Ta iau „teis s poži riu n ra didelio skirtumo tarp žmogaus teis s ir laisv s, nes laisv s – taip pat teis s, tik kitoje žmogaus funkcionavimo sferoje, kuri valstyb negali kištis, pvz., minties laisv “ (Europos žmogaus teisi norm gyvendinimas Lietuvoje, 2004, p. 5).

Pasak L. Mališauskien s (2006), žmogaus teis s – tai visuotin s teis s, garantuojamos visiems asmenims, nepriklausomai nuo j amžiaus, ras s, lyties ir kit politini , pilietini ar socialini veiksn . Žmogaus teis s taip pat gali b ti suprantamos kaip asmens laisv s visuomen je ir galimyb s jas realizuoti. Vienas pagrindini žmogaus teisi bruož – j visuotinum, universalumas, nedalumas, jos viena kit s lygoja ir yra pagr stos žmoni lygyb s prieš statymus, lygiateisiškumo ir kitais principais (Europos žmogaus teisi norm gyvendinimas Lietuvoje, 2004).

Prigimtin s universaliosios žmogaus teis s bei laisv s yra: teis gyvyb ; teis laisv s nelie iamum ; teis orum ; teis privataus gyvenimo nelie iamum ; nuosavyb s nelie iamumo garantija; teis tur ti savo sitikimus; informacijos laisv (Šalaševiči t , 2012).

Žmogaus teisi s voka itin susijusi su žmogaus orumo s voka. (Jo ien , 2000; Birmontien , 2007). Orumas, anot L. Jovaišos (2007, p. 191), „asmenyb s nuostata savo vertingumo visuomen je atžvilgiu, pagal socialines normas ir vertybes reguliuojanti garbing asmenyb s elges “. Žmogaus teisi doktrina grindžiama nuostata, jog vis žmoni orumas yra lygus, žmogaus teisi apsaugos tikslas – apginti žmogaus orum . Žmogaus teis s gali b ti apib dinamos ir kaip moral s normos, visuomenin s vertyb s – laisv s, imunitetai ir privilegijos, kuri gali reikalauti žmogus kiekvienoje visuomen je, kurioje jis gyvena (Birmontien , 2007).

Žmogaus teisi sampratos tema pažymima, kad šiuo metu žmogaus teis s yra pla iai ir vairiai vartojamos: žmogaus teis s, žmogaus prigimtin s teis s, pagrindin s teis s ir laisv s, pilietin s laisv s ir kt. Dažniausiai šios s vokos vartojamos kaip sinonimai. Ta iau nurodoma, jog ne visi autoriai žmogaus teises traktuoja kaip nedalomas, apiman ias pilietines, politines ir ekonomines–socialines. Kartais bandoma išskirti ir vadinam sias pagrindines teises. (Europos žmogaus teisi norm gyvendinimas Lietuvoje, 2004). Pasak T. Birmontien s (2002, 2007), šios teis s ir laisv s n ra nei teis s, nei laisv s, bet yra siekiai bei standartai, kurie turi b ti taikomi ir kuriais turi b ti vadovaujamosi.

V. Sinkevi iaus (Birmontien , 2002) teigimu, esminis žmogaus teisi ir laisvi požymis yra tai, kad teisi ir laisvi atsiradimas bei j gyvendinimas nesiejamas su pareig vykdymu. Ta iau P. A. io ys (2008) akcentuoja, kad žmogaus teisi ir laisvi gyvendinimas negalimas, jei asmenys neatlieka jiems nustatyt pareig . Šiuo poži riu svarbus tampa T. Birmontien s (2002) teiginys, kad LR Konstitucijos 28 straipsnyje suformuluotas ypa svarbus konstitucinis žmogaus teisi principas, kuriame nurodoma, jog gyvendindamas savo teises bei naudodamasis savo laisv mis, žmogus privalo laikytis LR Konstitucijos ir statym , nevaržyti kit žmoni teisi ir laisvi . Tuo remiantis teigiama, kad viena pagrindini asmens pareig yra ne tik laikytis LR Konstitucijos, statym , bet ir nevaržyti kit žmoni teisi ir laisvi .

Pareiga – „tai teis s normose nustatytas pareigojimas asmeniui atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo toki veiksm susilaikyti“ (Birmontien , 2002, p. 340). L. Jovaiša (2007) pareig apibr žia kaip praktin s žin s išraišk elges ar veikl grindžiant socialin mis, moralin mis, teisin mis normomis. Mokslininkas akcentuoja, kad pareigingumo ugdymas yra vienas iš svarbiausi pilietin s, visuomenin s asmenyb s ugdymo uždaviniai . Ta iau T. Birmontien (2002) nurodo, asmens pareigoms demokratini valstybi konstitucin je doktrinoje bei konstitucijoje paprastai neskiriama daug d mesio. Akivaizdus to rodymas yra tai, jog, pasak autor s, tarptautin s teis s dokumentuose, skirtuose žmogaus teis ms, žmogaus pareigos arba ne vardi jamos, arba jos neva idina svarbaus vaidmens.

Analizuojant žmogaus teisi ir pareig samprat , atrodyt , kad nepriklausomai nuo to, kiek žmogui met , kokios jis lyties, kokioje šalyje jis gyvena ir pan., teis s ir pareigos yra savaime

suprantama, abejonį nekelianti kiekvieno žmogaus gyvenimo dalis. Tačiau žinant, kad ilgą laiką vaikai visuomenėje buvo traktuojami kaip mažuma, ne pagrindinė, neatstovaujanti visuomenei ir priklausoma nuo suaugusiųjų grupės (Jonynienė, 2005), kyla klausimas, kada prasideda vaiko, kaip žmogaus, teisės bei pareigos ir kada jos baigiasi?

1.3. Vaiko teisės ir pareigų gyvendinimo aktualijos

„Jau vaiko gimimo aktais teisina kaip asmenį ir kaip individualybą“ (Juodaitytė, 2003, p. 58). Nepaisant to, kalbant apie vaiko teises ir pareigas, visų pirma svarbu aptarti švok „vaikas“.

Vaikas – „augantis, brandantis 1–12 m. žmogus“ (Jovaiša, 2007, p. 320). Kaip nurodo G. Sakalauskas (2000), JT Vaiko teisių konvencija, LR vaiko teisių apsaugos pagrindinis statymas ir LR vaiko globos statymas tvirtina, kad vaikas yra kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų.

LR Civiliniame kodekse asmenys iki 18 metų vadinami nepilnamečiais, tačiau jie skirstomi dvi grupės: iki 15 metų (neturintys veiksnumo) bei nuo 15 iki 18 metų (turintys dalinį veiksnumą) (Lengvinas, 2007). Pagal civilinę teisę asmuo, kuris iki 18 metų sudaro santuoką, Lietuvoje nėra laikomas vaiku (Sakalauskas, 2000).

LR Baudžiamajame kodekse asmenys nuo 14 iki 18 metų vadinami nepilnamečiais, asmenys iki 14 metų – mažamečiais (Sakalauskas, 2000; Lengvinas, 2007).

D. Lengvinas (2007) pateikia apibendrinimą, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomus statymus jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau.

Nors švok „vaikas“ amžiaus riba aiškiai reglamentuota, svarbu atkreipti dėmesį, kad, kaip pastebi A. Juodaitytė (2003), stokojama išsamaus bei švoningo vaiko, kaip asmenybės ir kaip žmogaus, suvokimo.

Dėl ypatingos savo padėties vaikai yra išskirtinė asmenų grupė. Jie, kaip ir suaugusieji, turi tokias pačias prigimtines, politines bei pilietines teises, tačiau dėl neveiksnumo savo teisėmis patys atstovauti negali. Vaiko tėvai ar kiti vaiko atstovai pagal statymus arba valstybę, jeigu tai yra susiję su viešaisiais interesais, gina arba atstovauja vaiko teisėmis (Lengvinas, 2007).

Kaip teigia K. Bačiulis ir A. Zaborskis (2004), vaikų teisės yra sudėtinė visos žmogaus teisių sistemos dalis. Pasak autorių, vaikų teisės tvirtintos tiek specialiai tam skirtais tarptautiniais ir nacionaliniais teisės aktais, tiek ir civiliniais, baudžiamaisiais, darbo, socialinės apsaugos ir kitais statymais. R. Šalaušienė (2012) tai patvirtina, pateikdama Lietuvoje galiojančius tarptautinius teisės aktus bei nacionalinius teisės aktus, kuriuose yra tvirtintos vaiko teisės ir pareigos (2 lentelė).

Tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, tvirtinantys vaiko teises ir pareigas

(Šalaševičius, 2012)

Tarptautiniai teisės aktai, metai	Nacionaliniai teisės aktai, metai
• Jungtinių Tautų vaiko teisių deklaracija (1959).	• LR Konstitucija (1992).
• Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989).	• LR administracinis teisės pažeidimų kodeksas (1985).
• Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (2006).	• LR baudžiamasis kodeksas (2000).
• Europos socialinė chartija (2001).	• LR civilinis kodeksas (2000).
• Jungtinių Tautų neįgaliesiems teisių konvencija ir jos fakultatyvinis protokolai (2006).	• LR civilinio proceso kodeksas (2002).
	• LR baudžiamojo proceso kodeksas (2002).
	• LR darbo kodeksas (2002).
	• LR vaiko teisių apsaugos pagrindiniai statymai (1996).
	• LR švietimo statymai (1991).
	• LR profesinio mokymo statymai (1997).
	• LR socialinės paramos mokiniams statymai (2006).
	• LR minimalios ir vidutinės priežiūros statymai (2007).
	• LR nepilnamečių apsaugos nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio statymai (2002).
	• LR socialinių paslaugų statymai (2006).
	• Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimai ir apžvalgos.

Pirmasis tarptautinis vaiko teisių dokumentas, kuris buvo pristatytas pasauliui 1924 m. po to, kai buvo iškelti žmogaus teisių klausimai ir Eglantyne Jebb, organizacijos „Gelbėti vaikus“ kūrėja, pareiškė, jog privaloma reikalauti tam tikrų teisių vaikams ir siekti, kad jos būtų pripažintos visame pasaulyje, – Vaiko teisių deklaracija (Hyder, 2004). 1939 m. prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, nuo kurio nukentėjo ne tik suaugusieji, bet ir vaikai. Vis daugiau šalių atstovų domėjosi vaiko teisių tema. Siekiant visuotinės vaikų gerovės, 1979 m. paskelbti Tarptautiniai vaikų metai. Nuspręsta, kad vaiko teises turi žinoti kiekvienas. Kadangi Deklaracija buvo daugiau moralinio deklaratyvaus pobūdžio, o reikėjo statymo, Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja 1989 m. lapkričio 20 d. priėmė JT Vaiko teisių konvenciją, tapusią pagrindiniu tarptautiniu vaiko teises reglamentuojančiu ir ginančiu dokumentu, numatančiu beveik 50 vaiko teisių. Svarbiausios iš jų, turinčios išskirtiną reikšmę jauno žmogaus socialinės raidos procesui: teisė gyventi, teisė mokytis, teisė gerbiamai, teisė būti sveikam. (Bačiulis, Zaborskis, 2004). Ž. Jonynienė (2005) pabrėžia, kad JT Vaiko teisių konvencija unikali tuo, kad tai pirmasis tarptautinis dokumentas, kuris apima tokį platų ir išsamų žmogaus teisių spektrą – vaiko pilietines ir politines, ekonomines, socialines bei kultūrines teises.

Diskutuojant apie vaiko teisių klausimus Lietuvoje, pažymėtina, kad šioje šalyje vaiko teisių klausimai pradėti analizuoti po kelerių valstybės nepriklausomybės atkūrimo metų.

(Jonynien , 2005). G. Sakalauskas (2000, p. 5–6) pažymi, „Lietuva 1992 m. sausio 5 d. prisijung prie 1959 m. Jungtini Taut Organizacijos Vaiko teisi deklaracijos, 1989 m. – prie Vaiko teisi konvencijos, kuri Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo 1995 m. liepos 3 d., o 1996 m. kovo 14 d. buvo priimtas Vaiko teisi apsaugos pagrind statymas“. Nuo to laiko, kaip matyti 2 lentel je, intensyviai inicijuojami nauji bei tobulinami ir papildomi galiojantys LR statymai, ginantys vaikus iki 18 met (Jonynien , 2005).

K. Ba iulien ir A. Zaborskis (2004) teigia, kad vaiko teisi gyvendinimu Lietuvoje r pinasi daug vairaus lygmens institucij . Ypa svarbi viet sprendžiant problemas, susijusias su vaiko teisi problema, anot autori , užima Vaiko teisi apsaugos kontrolieriaus institucija, kurios pagrindin funkcija, kaip teigia G. Sakalauskas (2000), – priži r ti, kaip gyvendinamos vaiko teis s šalyje, teikti pasi lymus d l pad ties gerinimo, bet ne formuoti politik .

Kaip jau buvo min ta, teisi gyvendinimas negalimas, jei asmenys neatlieka jiems nustatyt pareig (io ys, 2008). Kitaip tariant, G. Sakalausko (2000) teigimu, kiekviena žmogaus teis yra susijusi su pareiga. Ugdyti(is) pareigos ir atsakomyb s jausm , pasak autoriaus, yra tiek pat svarbu, kaip ir žinoti savo teises. Tod l ginant vaiko teises, b tina skatinti ir pat vaik atsakyti už savo elges .

Atsakomyb – tai ne paklusnumas autoritetui ar socialin s brandos požymis, o vaiko galimyb veikti laisvai bei s moningai apsisprendus, tod l ir vaikas gali b ti atsakingas už savarankiškai ir laisva valia priimtus sprendimus, kurie atitinka jo amžiaus bei individualias galimybes ir kurie yra iš vaiko veiklos srities (Pocevi ien , 2012). Vaikas turi lavinti atsakomyb s jausm d l sav s paties, kit vaik , suaugusi j bei visos visuomen s. Vaiko teisi gynimas negali virsti vien tik teisi propagavimu. Ginant vaiko teises, ta iau neprimenant pareig – nebus užtikrintas žmogaus orumo principais pagr stas vaiko socialinis gyvenimas (Sakalauskas, 2000).

R. Šalaševi i t (2012), analizuodama vaiko pareigas, pirmiausia išskiria ir nurodo vaiko pareig grupes, kurias reglamentuoja Lietuvos Respublikos teis s aktai:

- vaikas privalo gerbti t vus, kitus šeimos narius, globoti juos senatv je, ligos ar kitos negalios atvejais, pad ti t vams ir kitiems paramos reikalingiems šeimos nariams (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio 7 dalis, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 3.162 straipsnis, Lietuvos Respublikos vaiko teisi apsaugos pagrind statymo 48 straipsnio 2 dalis);
- gerbti pedagogus, kitus suaugusius ir vaikus, nepažeisti j teisi ir teis t interes (Lietuvos respublikos švietimo statymo 46 straipsnio 2 dalis, Lietuvos Respublikos profesinio mokymo statymas, Lietuvos Respublikos specialiojo ugdymo statymas, lokaliniai (vietos) teis s aktai, tokie kaip Mokyklos nuostatai, Vidaus tvarkos taisykl s, Mokymo sutartis);

- laikytis priimt elgesio norm mokymo, aukl jimo staigose, viešose vietose, darbe, buityje (Lietuvos Respublikos vaiko teisi apsaugos pagrind statymo 48 straipsnio 1 dalis);

- gerbti ir tausoti kult ros istorijos vertybes, gamt , visuomen s ir priva i nuosavyb (Lietuvos Respublikos vaiko teisi apsaugos pagrind statymo 48 straipsnio 1 dalis).

Apibendrinant vaiko teisi ir pareig gyvendinimo aktualijas, svarbu pažym ti, kad, kadangi vaikas auga ir vystosi, jo apsaugai bei prieži rai turi b ti skiriamas ypatingas d mesys. Taciau nereik t pamiršti, jog vaiko teis s numato ir jo atsakomyb . Tai, kad vaikas turi teises, reiškia, kad visi kiti vaikai turi tas pa ias teises. Kito žmogaus teisi pažeidimas yra nepriimtinas ir neleistinas. Savo pareig nesilaikantio asmens teis s gali b ti apribotos. Vaiko teisi ir pareig atžvilgiu itin aktualu, jog tai gali b ti drausminis sp jimas mokykloje, kurioje kiekvienas vaikas tampa mokiniu (Sakalauskas, 2000).

1. 4. Vaiko teis s ir pareigos bendrojo ugdymo mokykloje: elgesio norm ir taisykli aspektas

Be abejo, vaiko supažindinimas su teis mis ir pareigomis prasideda gerokai prieš mokykl . Taciau mokykla yra pirmoji vaik organizuotai veikianti aplinka, kurioje jis išmoksta atlikti visuomenines pareigas, pranta bendrauti ir bendradarbiauti su kitais žmon mis, susiduria su tikslia ir pla ia sistema reikalavim , kuri laikymasis yra kontroliuojamas nuolat ir kryptingai (Barkauskaite, 2001). Tod l galima teigti, kad mokykla – tai ne tik, kaip nurodo L. Jovaiša (2007) ir LR Švietimo statymas (2003), staiga, kurios pagrindin veikla yra formalusis ir (arba) neformalusis švietimas, bet taip pat vieta, kurioje mokiniai supažindinami su daugybe elgesio norm ir taisykli , kuriomis jie turi remtis savitarpio santykiuose su mokytoju ir suaugusiais vairiose situacijose, bendraudami su draugais pamokose ir per pertraukas.

Mokinio teises ir pareigas galima rasti LR Švietimo statymo (2011) 46 straipsnyje bei vis mokykl lokoliniuose teis s aktuose, tokiuose, kaip *Mokyklos* nuostatai, *Mokyklos* vidaus tvarkos taisykl s, *Mokymo* sutartis.

Iš LR Švietimo statyme pateikiam mokinio teisi ir pareig (2 priedas) matyti, kad mokini teis s išvardytos pakankamai detaliam. Tuo tarpu mokini pareig nurodyta palyginti nedaug. Tod l itin svarb s tampa vardinti mokykl vidaus dokumentai, kuriuose, pasak R. Želvio (2005), ne tik pateikiamos sukonkretinamos LR Švietimo statyme numatytos mokini teis s ir pareigos, bet taip pat paprastai nurodoma daug daugiau konkre i pareig . Tuo galima sitikinti susipažinus su dažniausiai mokykl nuostatose išvardytais mokini teis mis ir pareigomis, pateikiant konkre ios mokyklos nuostatose nurodytas mokinio teises ir pareigas (3 priedas).

Apibendrinant galima teigti, kad LR Švietimo statyme pateikiamos mokinių teisės ir pareigos yra bendro pobūdžio, neatskleidžiančios realių mokykliniame gyvenime išskylančių aspektų. Tuo tarpu mokyklų nuostatose numatytos mokinių teisės ir pareigos yra labiau orientuotos kasdien veikl mokykloje. Jomis siekiama užtikrinti saugią ir drausmingą mokymosi aplinką, išugdyti moksleivių atsakomybę, pagarbą kitiems, mokyklai ir sau pačiam.

Atskleidus žmogaus ir vaiko bei mokinio teisių ir pareigų teorinius pagrindus akivaizdu, kad teisės ir pareigos yra tarsi dvi medalių pusės, iš kurių vienoje randame teises, kitoje – pareigas. Todėl, kaip teigia J. Jevsejevienė (Ponelienė, Graisienė, 2010), apmąstydamas teisių ir pareigų sąsają, moksleivis turėtų suvokti, kad reikia ne tik rūpintis savo teisėmis, bet ir paisyti kito teisių. Be abejonų, tai itin aktualu ir neformaliajame fiziniame ugdyme, kuris, būdamas sudėtingas ir lygiavertis švietimo proceso dalimi, yra neatsiejamas nuo teisių ir pareigų konteksto.

1. 5. Vaiko teisės ir pareigos neformaliojo fizinio ugdymo/si veikloje

1. 5. 1. Sportuojančiųjų teisių ir pareigų apibrėžtis jas reglamentuojančiuose dokumentuose

Prieš vardinant ir aptariant vaiko teises ir pareigas neformaliojo fizinio ugdymo(s) veikloje, tikslinga atskleisti neformalaus ugdymo sampratą ir tikslus.

Lietuvos Respublikos Švietimo statyme (2011) teigiama, kad neformalus švietimas, tai švietimas pagal vaikus švietimo poreikių tenkinimo, kvalifikacijos tobulinimo ir papildomos kompetencijos gijimo programas. Lietuvos Respublikos Neformaliojo vaikų švietimo koncepcijoje (2012) nurodoma, jog neformalus vaikų švietimas yra kryptinga veikla, padedanti gyti kompetencijų, tapti sąmoninga asmenybe, sugebanti atsakingai bei kūrybingai spręsti savo problemas, aktyviai veikti visuomenėje ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos. Neformalaus ugdymo sąvoka nusakoma ir Lietuvos Respublikos Jaunimo politikos pagrindų statyme (2005). Jame teigiama, kad neformalus ugdymas yra sąmoningos asmenybės, sugebanti atsakingai ir kūrybingai spręsti savo problemas bei aktyviai dalyvauti visuomenės gyvenime, ugdymas, taip pat jauno žmogaus socialinių kompetencijų plėtojimas.

Neformalaus ugdymo tikslai, kurių siekiama ugdant vaikus, apibrėžiami Lietuvos Respublikos Švietimo statyme (2011) ir Neformaliojo vaikų švietimo koncepcijoje (2012). Šiuose dokumentuose nurodoma, kad neformaliojo ugdymo tikslas yra tenkinti mokinių pažinimo, ugdymosi ir saviraiškos poreikius, ugdyti kompetencijas, teikiančias galimybių asmeniui tapti aktyviu visuomenės nariu.

Apibendrinant neformalaus ugdymo samprat ir tiksl galima daryti išvad , kad neformalus ugdymas pl toja kompetencijas, galinan ias jaunos žmones atsakingai ir k rybingai spr sti savo problemas, aktyviai dalyvauti visuomen s gyvenime, s kmingiau sitvirtinti studijuojant ir darbo rinkoje, padeda tenkinti pažinimo, lavinimosi ir saviraiškos poreikius (Neformaliojo vaik švietimo koncepcija, 2012).

Neformalusis vaik švietimas apima tokias ugdymo kryptis kaip muzika, dail , sportas, choreografija, saugus eismas, kalbos, informacin s technologijos, teatras ir kt. (Neformaliojo vaik švietimo krypt i klasifikatorius, 2012). Vieni iš populiariausi užsi mim neformaliajame vaik švietime yra sporto užsi mimai (Ruškis, Žvirgždauskas, Stanišauskien , 2008).

Sportas, kaip socialinis reiškinys, turi dideles galimybes visapusiškai ugdyti asmenyb (Miškinis, 2002). Kaip patvirtina P. Karoblis (2003), sportin je veikloje formuojasi sportininko asmenyb , kurios vert ne vien fizin s ypatyb s ir sportiniai rezultatai, bet ir tinkamas pareigos, garb s, papro i , tradicij , dvasin s kult ros vertybi , elgesio norm suvokimas. Tai susieja sportin veickl su teis mis bei pareigomis.

Šio darbo I skyriaus 2, 3 ir 4 poskyriuose pateikiami visi teis s aktai, reglamentuojantys sportuojan i moksleivi , kaip žmoni , vaik ir mokini , teises ir pareigas. Konkre iai sportinink teis s ir pareigos yra tvirtintos arba j apraiškos matomos šiuose vaik , jaunimo k no kult r ir sport reglamentuojan iuose dokumentuose:

- Lietuvos Respublikos K no kult ros ir sporto statymas (2008);
- Sporto etikos kodeksas (Miškinis, 2002);
- Olimpin chartija (2004);
- Neformaliojo vaik švietimo koncepcija (2012);
- Europos komisija. Baltoji knyga d l sporto (2007);
- Lietuvos higienos norma HN 20:2006 „Neformaliojo vaik švietimo mokykla. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ (2006);
- Lokaliniai (vietos) teis s aktai.

Pirmiausia bus išskiriamos ir nurodomos sportinink teis s ir pareigos, kurias reglamentuoja Lietuvos Respublikos K no kult ros ir sporto statymas (2008):

1. Sportininkai turi **teis** :

- 1) pagal patvirtintas pasirengimo programas gauti valstyb s ir savivaldybi biudžet l š rengtis ir dalyvauti varžybose bei kituose sporto renginiuose;
- 2) gauti moralini paskatinim , premij ir priz už pasiektus aukštus sporto rezultatus.

2. Sportininkai **privalo**:

- 1) ginti šalies garb tarptautin se varžybose;
- 2) laikytis nacionalin s sporto (šakos) federacijos stat ;

3) susilaikyti nuo neprotingos fizinės rizikos ir veiklos, kuri gali lemti susirgimą, susižalojimą, negalią ar mirtį;

4) laikytis sporto (šakos) taisykli, varžybnuostatų;

5) nevertoti dopingo preparatų ir netaikyti tarptautinių ir nacionalinių sporto organizacijų uždraustų metodų;

6) varžytis garbingai, laikytis visuotinai priimtino elgesio taisykli, nediskredituoti šalies, federacijos, sporto organizacijos vardo.

Pateikiant sportuojančių mokinių teises ir pareigas svarbu atkreipti ypatingą dėmesį lokaliniams (vietos) teisės aktams, tokiems, kaip vaiko, jaunimo neformalaus ugdymo staigėnuostatai, elgesio taisyklės, kuri, kaip ir statymai, privalo laikytis neformalaus ugdymo bendruomenės. Ištrauka iš X neformalaus ugdymo staigė elgesio taisykli, nuostatų:

Sportinink *teisės*:

1) dalyvauti ugdymo staigos savivaldoje;

2) pereiti iš žemesnio sportininkų rengimo etapo aukštesnį, jeigu vykdo kvalifikacinius reikalavimus ir normas;

3) naudotis sporto baze, ranga, inventoriumi, sportine apranga, avalyne ir kt.

4) ginti neformalaus ugdymo staigos, miesto, rajono, apskrities ir šalies garbę, jeigu yra pakviesti atitinkamas rinktinės;

5) gauti moralinius, piniginius, daiktinius paskatinimus už pasiektus rezultatus.

Sportinink *pareigos*:

1) sistemingai ir stropiai sportuoti, lavinti gebėjimus, plėsti ir gilinti kultūrinį interesą;

2) laikytis staigos, kurios veikloje dalyvauja, nuostatų, vidaus darbo tvarkos taisyklių;

3) tausoti mokymo staigos turtą ir už padarytą žalą atsakyti statymų numatyta tvarka;

4) gerbti sporto pedagogus ir kitus darbuotojus, deramai atstovauti sporto mokymo staigai viešajame gyvenime;

5) laikytis sportinio režimo reikalavimų;

6) reguliariai tikrintis sveikatą;

7) laikytis sporto varžybnuostatų taisyklių ir garbingos sportinės kovos principų;

8) nevertoti draudžiamų medikamentų ir preparatų (dopingo), nevertoti narkotikų, alkoholio, rėkalų ir kitų sveikatai kenksmingų medžiagų;

9) pildyti savo sportinės veiklos dienoraštį, analizuoti jį;

10) skrupulingai derinti mokymąsi, sportinę veiklą ir elgesio laisvalaikį;

11) mokėti Lietuvos Respublikos himną, jį atliekant stovėti ramiai.

Minėta, kad žmogaus teisės gali būti apibūdintos ir kaip moralinės normos bei visuomeninės vertybės (Birmontienė, 2007). Tai itin aktualu sportuojančių mokinių teisių ir

pareig atžvilgiu, todėl, kad vaiko teisingas ir pareigos neformaliojo fizinio ugdymo(si) veikloje sporto pedagogikos literaturoje išryškėja per olimpinį idealą, etikos principus, dorovės normas bei vertybinius nuostatų pavyzdžius.

Olimpinis idealas ir vertybės veikia autoriai moksliniuose šaltiniuose pateikia viršiau (3 lentelė).

3 lentelė

Olimpinis idealas ir vertybių sampratų interpretacijų pavyzdžiai (Barkauskaitė, 2011)

Olimpinis idealas ir vertybių apibūdinimas	Autorius, metai
Sąžiningas žaidimas. Draugystė. Taika. Tautų draugiškumas.	D. Binder (1994)
Sąžiningumas. Paklusnumas. Garbingumas. Draugystė. Sportinis kilnumas. Sąžiningas žaidimas. Tolerancija.	M. Lee, M. Cockman (1995)
Sportinis kilnumas. Atsižvelgimas kitus. Teisingumas. Socialinis atsakingumas. Partnerystė. Tarpusavio pagarba. Geranoriškumas. Taika.	J. Cruz ir kt. (1995)
Kilni, garbinga kova. Sporto ir kultūros sąsajos. Išsimokslinimas, intelektualumas, inteligencija. Universalios etikos principai. Žmogaus orumo gerbimas ir puoselėjimas. Abipusis supratimas. Priešinimasis diskriminacijai. Kova su korožaliojimu (dopingu, narkotikais). Gamtosauga. Taika. Meilė, pagarba žmonėms sporto varžybose.	Z. Żukowska, R. Żukowski (1998)
Dvasingumas. Kilnumas. Teisingumas. Sąžiningumas. Atsakomybė. Orumas. Jautrumas. Nuoširdumas. Darbštumas. Kuklumas.	S. Stonkus (2002)
Pagarba. Draugystė. Taika. Garbingas, sąžiningas žaidimas.	K. Miškinis (2002, 2006).
Sąžiningas žaidimas. Kultūrinis supratimas. Savitarpio pagarba.	K. Georgiadis (2006).
Atsakomybė. Garbė. Savipagarba. Orumas. Draugystė. Teisingumas. Taika.	R. Naul (2007)
	P. Karoblis (2009)

Apibendrinama olimpinis idealas ir doroviniai vertybių sampratų veidai A. Barkauskaitė (2011) pabrėžia, kad *olimpiniai idealai ir vertybės* – taika, teisingumas, lygybė, draugystė, garbingas žaidimas, tarpusavio pagarba.

G. Papp ir G. Prisztoka (Šukys, 2002) taip pat išskyrė sportinei veiklai būdingas *vertybes* ir jų grupes, kurios svarbios visiems sportininkams kovos dalyviams:

1) visuotinai svarbios teigiamos dorovinės sportininkų veiklos vertybės (pasisveikinimai prieš rungtynes, nacionalinio himno grojimas, viliavos pakilimas, olimpinis idėjų skelbimas, rasinės diskriminacijos nebuvimas ir pan.);

2) visuotinai pagrindinės teigiamos dorovinės vertybės, reikalingos pradedant sportuoti (drąsa, dorumas, savitvarda, draugiškumas, disciplina, lojalumas, atsakomybė ir pan.);

3) teigiamos trenerio asmenybės moralinės vertybės (taisykli, reglamentuojanti sportininkų veiklą, laikymasis, gyvenimo būdas, savo elgesiu rodomas pavyzdys auklėtiniams, atsakomybės jausmas kvalifikuotai organizuojant auklėtinių ugdymo vyksmą, pripažinimas auklėtinių, visapusiškos asmenybės formavimas ir kt.);

4) teigiamos teisingo asmenybės moralinės vertybės (objektyvumas, garbingumas, atsakomybės jausmas, nuoseklumas, profesionalumas, savikontrolė, ryžtingumas ir kt.);

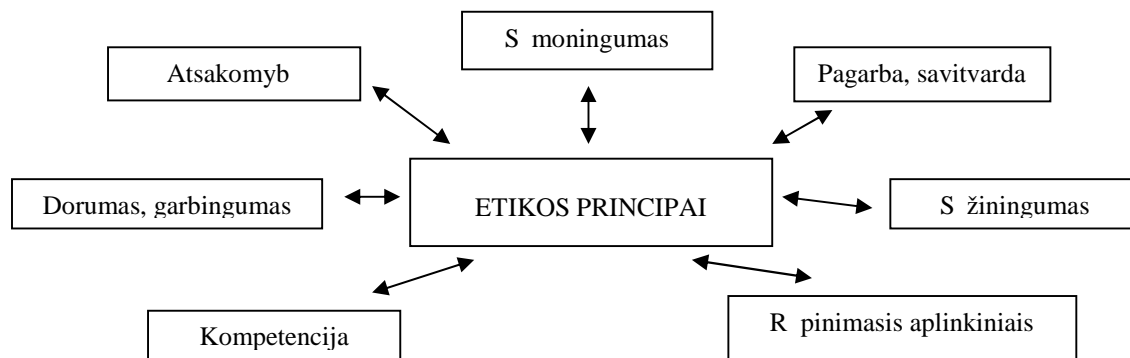
5) teigiamos žiūrovų asmenybės moralinės vertybės (objektyvumas, kantrumas, atidumas, humaniškumas, pagarba varžovams ir pan.);

6) teigiamos sportinink asmenybės moralinės vertybės (garbingumas, pagarba varžovui nepriklausomai nuo sportinės kovos baigties, pripimasis savo partneriu, pagarba teisėjui, santarimas laimėjus, laikymasis rašyt ir nerašyt sportinės kovos taisyklėmis, atsisakymas negarbingai gyto pranašumo, pagarba sau ir kt.).

S. Šukys (2002) išskyr panašias *dorovines vertybes sporte*: pagarbos (sportinės kovos taisyklėmis, treneriui, varžovui, komandos nariams, sporto aštuoli sportinei kovai) ir atsakomybės (asmeninės sportininko, sporto aštuoli, trenerio) vertybės.

K. Miškinis (2002) vardina šias pagrindines *dorovės normas*: dvasingumas; kilnumas; teisingumas; sąžiningumas; atsakomybė; orumas; jautrumas; nuoširdumas; darbštumas; kuklumas.

M. Crespo ir M. Miley (Stonkus, 2003) pažymi, kad labai svarbu, jog treneris savo pavyzdžiu palaikyt aukštus etikos standartus ir tikrąjį sportininką. Tik tuomet ir jo auklėtiniai laikysis etikos principų. Pagrindiniai *trenerio etikos principai* pateikti 1 paveiksle.

1 pav. **Trenerio etikos principai** (Crespo, Miley (Stonkus, 2003))

Geras sporto pedagogas privalo laikytis etikos principų, kur žaidėjas teisus ir lkesiai yra aukščiau už asmeninius sporto pedagogo interesus (Stonkus, 2003).

Teisi ir pareigų tematika sporte atsispindi ir s voka *s žininga, garbinga kova* bei *sportinis kilnumas* apibūdina. Sporto etikos kodekse (Miškinis, 2002) pažymima, kad s voka *s žininga kova* reiškia daugiau nei žaidimas pagal taisykles. Ji aprpia ir draugiškumą, ir pagarbintiems, ir teising kovos nuostat. S žininga kova apibržiama ne kaip elgesio taisyklės, o kaip mstymo būdas. Jos problematika apima tokius reiškinius kaip apgaulinimas, psichologinis spaudimas, šiurkštus elgesys (tiek žodinis, tiek fizinis), išnaudojimas, nevienodos s lygos. Tuo tarpu terminas *garbinga kova* pirmiausia siejamas su taisykli sistema ir pagarba joms (Šukys, 2005), taiau pabržiama, kad garbingos kovos esm negali būti apibržta vien tik taisykli laikymusi (Sheridan, 2003). Kaip teigia C. Pawlenka (2005), garbingumas sporte pasireiškia ne tiek sportinės kovos taisykli laikymusi, kiek susilaikymu nuo veiksni, kurie neigiamai veikia rungtynių rezultat, tai reiškia susilaikym nuo apgaulės ir agresyvi veiksni. Be to, sportin

veiklos atžvilgiu itin svarbus požir, kad kiekvienas sportininkas, dalyvaudamas varžybose, sudaro „socialin sutart“, kuri nereiškia vien tik susitarim laikytis taisykli, tai susij ir su neformaliomis sportin s veiklos taisykl mis, paaiškinan iomis, kod l, pavyzdžiui, futbolo rungtyn se varžovai išspiria kamuol už aikštel s rib susižeidus kuriam nors sportininkui (Butcher, Schneider, 1998). Kaip teigia S. Šukys (2002), esm ta, kad sportininkas nepasinaudoja mažu pranašumu didesnei naudai. Tai *sportinio kilnumo* pamatas.

Po to, kai aptarti s vok s žininga ir garbinga kova apib dinimai, lieka pažym ti, jog s žiningos ir garbingos kovos principo laikymasis sporte yra nepaprastai svarbus, nes jis siejamas su ugdomuoju sporto vaidmeniu, su moralini sportinink paži r ir pro i formavimu (Miškinis, 2006).

Akivaizdu, kad olimpiniai idealai, treneri etikos principai, dorov s normos bei vertybin s nuostatos sporte yra tarsi teisi ir pareig sistemos dalys, formuojan ios sportinink, treneri, teis j, ži rov elgsen sportin je veikloje. Susistemindamas ideal, norm, vertybi s vokas S. Šukys (2005) vartoja *sportin s veiklos vertybi* termin. Tiau mokini, lankan i sporto b relius ir dalyvaujan i sporto varžybose, teisi ir pareig tematika reikalauja gilesn s sportin s veiklos analiz s. Nagrin jant vaiko teises ir pareigas neformalioje fizinio ugdymo(si) veikloje, b tina paanalizuoti **sporto treniruot, varžybas, sportuojan i mokini tarpusavio santykius ir sportuojan i mokini santykius su sporto pedagogu.**

1. 5. 2. Sportuojan i mokini teis s ir pareigos: sporto pratyb, varžyb, bendravimo su sporto pedagogu bei komandos nariais kontekstas

Sportuojan i mokini teis s ir pareigos sporto treniruot s kontekste. Svarbiausioji sportinio rengimo vyksmo dalis yra sporto treniruot (Skernevi ius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011). Tai valdomas pedagoginis vyksmas, ilgalaikis ir sistemingas, specializuotas ir kryptingas sportininko asmenyb s bei jo fizini, technini, taktini, intelektini savybi ir geb jim tobulinimas fiziniais pratimais (Sporto termin žodynas, 2002). Pratybos – tai mokymo bei tobulinimo pratimais b das (Karoblis, 1999). Tokie s vok apibr žimai rodo, kad sporto pratybose pagrindin vaidmen „atlieka“ pratimai.

„Pratimas yra fizinio arba protinio lavinimo veiksmas. Fiziniai pratimai – s moningi viso k no ar jo dali judesiai ir junginiai“ (Karoblis, 1999, p. 33). Kadangi n ra abejoni d l to, kad amžiaus tarpсни ypatumai yra vienas iš pagrindini kriterij, daran i tak asmenyb s ugdymui ir sportiniam rengimui, svarbu ypating d mes atkreipti tai, jog pratybose fiziniai pratimai, nurodymai turi atitikti jaun j sportinink amži ir geb jimus (Miškinis, 2002). Tai patvirtina sporto treniruot s tikslas – „siekti kuo geresni pasirinktos sporto šakos arba rungties rezultat,“

tausojant sportininko sveikatą ir laiduojant harmoningą asmenybės ugdymą si“ (Skernevičius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011, p. 14) – atskleisdamas itin svarbų teisi ir pareigų sportininko veikloje aspektą. Tai sportininko sveikata.

Sporto etikos kodekse (Miškinis, 2002) pažymima, kad dirbant su jaunimu pagrindiniu dalyku reikia laikyti jauno sportininko, vaiko sveikatą, jo saugumą ir gerovę. Todėl galima teigti, jog viena iš pagrindinių vaiko teisių yra teisė sveikatos saugumui, pirmosios medicininės pagalbos suteikimui pratybų, varžybų metu. Kaip pažymi J. D. Bergeron ir H. W. Greene (2000), visa už aikštelių laikoma ranga turėtų būti pakankamai toli nuo šoninių bei galinių linijų, kad būtų galima išvengti susidūrimų, visi prožektoriai privalo turėti apsaugą, kuri apsaugotų dalyvius nuo krintančių sudužusių lempučių stiklų, sportininkai neturi treniruotis nešvarioje ar prastai apšviestoje sporto salėje ir t. t. Susižeidusiam, sunegalavusiam, traumą gavusiam sportininkui turėtų būti suteikiama pirmoji pagalba bei pasirinkinama tolesniu sportininko gydymu.

Vaikas turi dalyvavimo, savarankiško apsisprendimo teisę (Šalaševičius, 2012). Ši teisė, kaip rodo Sporto etikos kodeksas (Miškinis, 2002), aktuali ir sportininko veikloje. Minime dokumente pažymima, kad dirbant su jaunimu svarbu nedaryti jokio spaudimo, kuris pažeistų vaiko teisę rinktis, dalyvauti jam ar ne sportininko veikloje. Vadinasi, sportuojantis mokinys turi teisę rinktis – dalyvauti pratybose ar ne. Kita vertus, mokinio, lankančio sporto būrelį ir dalyvaujančio varžybose, pareiga yra sistemingai sportuoti (lankyti visas pratybas), todėl galima daryti prielaidą, kad vienas veiksnis, lemiančias jaunojo sportininko apsisprendimą lankyti visas pratybas ar ne, yra teisi ir pareigų suvokimas, požiūris sportininko veiklai. Nereikėtų pamiršti, kad tai gali priklausyti ir nuo, pavyzdžiui, sportininko valios savybių (Skernevičius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011).

Siekiant atskleisti sportuojančių mokinių pareigas sporto treniruotės kontekste, reikėtų vadovautis koncepcija, kad teisės ir pareigos yra tarsi dvi medalio pusės, iš kurių vienoje randame teises, kitoje – pareigas. Vadinasi, sportininko pareigos pratybose yra: tinkamai saugoti ir naudotis sporto inventoriu, priimti atsakomybę už savo elgesį ir veiksmus, sunegalavus ar susižeidus, nedelsiant pranešti apie tai sporto pedagogui.

Sportuojančių mokinių teisės ir pareigos sporto varžybų kontekste. Varžybos – „dviejų arba daugiau sportininkų, komandų, sporto klubų, kolektyvų varžymasis pagal iš anksto paskelbtus nuostatus, laikantis oficialios sporto šakos taisyklės“ (Skernevičius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011, p. 15). Tokia samprata rodo, kad viena esminių sportininko teisių sporto varžybose yra teisė varžytis pagal oficialias sporto šakos taisykles. Be to, buvo minėta, kad kiekvienas sportininkas, dalyvaujantis varžybose, sudaro „socialinį sutartį“, kuri nereiškia vien tik susitarimą laikytis taisyklės, tai susiję ir su neformaliomis sportininko veiklos taisyklėmis, paaiškinančiomis, kodėl, pavyzdžiui, futbolo rungtynių varžovai išspiria kamuolį už aikštelių

rib susižeidus kuriam nors sportininkui (Butcher, Schneider, 1998). Tod l galima teigti, kad sportininkai turi teis varžytis ir pagal neoficialias (nerašytas) sporto šakos taisykles.

Kaip teigia S. Šukys (2002), konkretaus žaidimo taisykl s ir normos nurodo leistinus sportininko veiksmus visos sportin s kovos metu. Tod l galima teigti, kad sportininkai turi teis varžytis leistiniais sportin s kovos b dais.

Sporto literat roje, gvildenan ioje teisi ir pareig sportin je veikloje tematik , itin ryškus pagarbos aspektas. Akcentuojamas garbingas rungtyniavimas, elgesys, garbingi sportin s kovos b dai, pagarba varžovui, sau, teis jui ir visai aplinkai (Miškinis, 2002; Šukys, 2002; 2005 ir kt.).

K. Miškinis (2002, p. 334) nurodo, kad „pagarba yra specifinis dorovinis fenomenas, b dingas tik žmogui ir apib dinantis jo santyk su kitais žmon mis“. Min tas mokslininkas pabr žia, jog kiekvienas sportininkas turi prigimtin teis b ti gerbiamam. Tod l reik t akcentuoti, kad sportininkai turi teis b ti gerbiami varžov , teis j , ži rov .

Jungtini Taut Vaiko teisi konvencijos (1989) 19 straipsnyje pabr žiama, kad vaikas turi teis b ti apsaugotas nuo bet kokios formos smurto (fizinio, psichologinio, seksualinio), fizini ir kit žeminan i bausmi , žeidim ir bet kokio kitokio netinkamo elgesio. Kiekvienas sportuojantis mokinys pirmiausia yra vaikas, turintis teis b ti apsaugotas nuo smurto sportin je veikloje, kurioje jis dalyvauja. Šios teis s problematika sporte ypa aktuali d l neigiamo poži rio sport d l to, kad pirmenyb teikiama ne sporto vertyb ms, bet tik laim jimui ir pergals troškimui, pateisinan iam neleistinus ir negarbinus veiksmus sportin je kovoje (Miškinis, 2002).

Neretai sportininkai išmoksta naudoti smurtinius veiksmus varžov atžvilgiu nor dami pasiekti naudos sportin s kovos metu ar apskritai pasiekti pergal . Be to, neretai patys sportininkai tokius veiksmus vertina kaip tinkamus sportin je veikloje (Šukys, 2002). Sportininkai gali skrupulingai laikytis taisykli , s žiningai ir garbingai kovoti, bet turi galimyb rinktis ir kit keli – neteis tus veiksmus (vairiais b dais pažeidin ti varžyb taisykles, daryti apgalvotas s moningas pražangas, erzinti, vesti iš kantryb s varžov ir t. t. (Miškinis, 2002).

Kaip pažymi K. Miškinis (2002), laim jimo bet kokia kaina išaukštinimas daro neigiam tak jaunimui, tod l atkreiptinas d mesys, kad ugdant jaunuosius sportininkus kaip visavertes asmenybes ypatingai svarbus humanistini princip gyvendinimas sportin s veiklos procese.

Susipažinus su sportinink teis mis varžybin je veikloje, galima akcentuoti, kad sportuojantys mokiniai varžybose privalo laikytis oficiali ir neoficiali sporto šakos taisykli , rungtyniauti leistiniais sportin s kovos b dais, nenaudoti fizinio ir psichologinio smurto, gerbti varžovus, teis jus bei ži rovus.

Sportuojan i mokini teis s ir pareigos bendravimo su sporto pedagogu ir komandos nariais kontekste. Bendravimas – tarpusavio s veika, sud tingi vairialypiai žmoni ryšiai, atsirandantys iš bendros veiklos poreiki , apimantys keitim si informacija, bendros

strategijos rengim , kito žmogaus suvokim ir supratim (Sporto termin žodynas, 2002). Tinkamas trenerio bei žaid j , žaid j tarpusavio bendravimas – būtina s lyga jaun j sportinink ir trenerio tikslams pasiekti (Stonkus, 2003). Bendravimas – „tai procesas, kur pradeda ir baigia trenerio asmuo“ (Miškinis, Skyrius, 2005, p. 138). Treneriui ir sportininkui svarbiausias asmuo yra treneris, kurio patirtis daug didesn , todėl jo žinios, požir is, elgesys, perduodamos vertyb s, aktyvumas bendraujant su sportininkais vyrauja ir daro lemiam tak (Malinauskas, 2010). Treneris moko, aukl ja ir treniruoja sportininkus, vadovauja jiems per pratybas ir varžybas (Skernevi ius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011).

Sportuojan i mokini teisi ir pareig bendravimo su sporto pedagogu kontekste svarbu pabr žti, kad tiek treneris, tiek sportininkai s veikaudami yra lyg s, teigiamus rezultatus nesunkiai pasiekia treneris, gebantis bendrauti su sportininkais kaip lygiateisis komandos narys, gebantis pažinti sportininkus, pripažinti juos tokius, kokie yra, gebantis išsiaiškinti sportinink interesus ir atsižvelgti j polinkius (Malinauskas, 2010). Be to, treneris turi leisti sportininkams suprasti, kad jis visuomet pasireng s išklaudyti j nuomon (Stonkus, 2003), skirti vienodai d mesio tiek gabiems, tiek nelabai gabiems vaikams, pasirinkti tokius bendravimo b dus, kurie geriausiai atitinka sportinink amži ir lyt (Miškinis, 2002).

Diskutuojant apie sportuojan i mokini tarpusavio bendravim , reik t pabr žti, kad visi komandos nariai yra lyg s, bendraudami tarpusavyje sportininkai turi stengtis suprasti ir gerbti vienas kit , išklaudyti vienas kito nuomon (Malinauskas, 2010).

Kitos sportuojan i mokini teis s ir pareigos, garantuojan ios gerus sportinius rezultatus. Sportinink rengimas – tai sud tingas daugialypis pedagoginis vyksmas, apimantis daugel veiksmi , daran i tak sportini rezultat raidai (Skernevi ius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011). Tod l labai aktualu aptarti jaun j sportinink teises ir pareigas ne tik pratybose, varžybose ar tarpusavio santykiuose su sporto pedagogu bei komandos draugais.

Vaikas turi teis b ti apsaugotas nuo vis narkotini ir psichotropini medžiag , teis sveikatos apsaug , teis naudotis sveikatos prieži ros sistemos paslaugomis, teis gauti informacij apie sveik mityb , kit informacij , kuri padeda saugoti sveikat (JT Vaiko teisi konvencija, 1989).

Sportininkai yra atsparesni ligoms ir re iau nei nesportuojantieji serga. D l dideli fizini kr vi atsaking varžyb metu sportininko organizmas gali prarasti ger imunitet , nes patiria daugiau rizikos veiksmi . Dažniau suserga asmenys, kurie sportuoja b dami ne visai sveiki. Neracionalios, viršijan ios toleruojam fizini kr v pratybos, netinkamas gyvenimo režimas, kenksmingi pro iai gali susargdinti ir visiškai sveik sportinink . Siekti dideli sportini rezultat gali tik visiškai sveiki sportininkai (Skernevi ius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011).

Kaip pažymi P. Karoblis (2003), kiekvienas sportuojantis privalo žinoti, kad nervų sistema turi būti patvari, raumenys, širdies, kraujagyslės ir kvėpavimo sistemos – dirbti normaliai, pateikti organams deguonies. Net viena surykta cigaretė, pasak min to autoriaus, labai sumažina treniruotės efektą, o alkoholis – sportininko pusiausvyrą, reakciją, koordinaciją, gali padaryti sportininką žiaurų ir agresyvų, kas gali būti pavojinga varžovams arba komandos draugams. Tačiau rėkymas, alkoholis ir sportas yra nesuderinami. Tai rodo, jog vardytos vaiko teisės (teisė būti apsaugotam nuo visų narkotinių ir psichotropinių medžiagų, teisė gauti informaciją apie sveiką mitybą ir kt.) mokiniui, lankančiam sporto būrelį ir dalyvaujantiam varžybose, yra ypatingai reikšmingos.

Atkreiptinas dėmesys, kad treneris yra atsakingas už bet kokio amžiaus, bet kokio meistriškumo sportininką sveikatą. Trenerio pareiga yra dirbti prevencinį darbą su sportininku, aiškinti, jog sportuojant yra svarbu medicininę priežiūrą, sportininko požiūris, poilsis, mityba ir kt. (Skernevičius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011). Tokiu būdu gyvendinamos min tos sportininko teisės.

Žinant, kad sportuojant mokini teisės numato ir jų pareigas, galima teigti, jog sportininkų pareigos, garantuojančios gerus sportinius rezultatus, yra: nevartoti narkotinių medžiagų, rėkimo bei alkoholio; reguliariai tikrintis sveikatą; pildyti savo sportinės veiklos dienoraštį, analizuoti jį; laikytis sportinio režimo reikalavimų.

Gali atrodyti, kad tokie teisės ir pareigų kaip sportinės veiklos dienoraščio pildymas, sportinio režimo reikalavimų laikymasis gyvendinimas paauglystėje nėra itin akcentuojamas ar akcentuotinas, tačiau, kaip teigia Girdauskas, Kazakevičius, Stankus ir kt. (2008), teisingas sportininkų rengimas jauname amžiuje yra svarbi prielaidas kmingai tolimesnei jų veiklai bei sportini rezultatų siekimui.

Apibendrinant aukščiau pateiktas teorines žvalgas galima akcentuoti, kad žinodamas savo teises jaunas sportininkas turi suvokti ir atsiminti, jog šalia esantys žmonės (sporto pedagogas, komandos nariai, varžovai, teisėjai ir kt.) turi tas pačias teises. Todėl išsakydamas savo nuomonę, turi išklaudyti kito nuomonę; norėdamas rungtyniauti leistinais ir garbingais sportinės kovos būdais, turi rungtyniauti leistinais ir garbingais sportinės kovos būdais; norėdamas, kad jį gerbtų varžovai, teisėjai ir kiti, turi rodyti jiems tūpaus pagarbą, atsisakyti patyčių, smurto, nemandagumo bei kitokio netinkamo elgesio ir t. t. Tad orientuojantis sportuojant mokini teisės ir pareigų neformalioje fizinio ugdymo(si) veikloje suvokimo plėtoti, aktualu ištirti, kaip mokiniai, lankantys sporto būrelį ir dalyvaujantys varžybose, suvokia savo teises ir pareigas.

2. TYRIMO METODOLOGIJA IR METODAI

2. 1. Tyrimo metodologija

Tyrimo teoriniu ir metodologiniu pagrindu pasirinktos šios teorijos:

- *Teisės teorija*, pabrėžianti, kad negali būti visuomenės be tam tikrų taisykli (socialinių normų), reguliuojančių jos narių tarpusavio santykius. Kad vyrautų tvarka ir drausmė, kiekvienas žmogus turi žinoti bent svarbiausias galiojančias bendravimo taisykles ir elgtis taip, kaip to reikalauja normos. Pagrindiniai dokumentai, kuriuose tvirtinamos teisės normos, vadinami statymais (Dambrauskienė, Marcijonas, Monkevičius ir kt., 2004). Šia teorija remtasi, sprendžiant numatytus tyrimo uždavinius, kuriant tyrimo instrumentus ir tikrinant hipotezes.

- *Jauni sporto teorija* – teorija, nagrinėjanti vaikų, paauglių, jauni sportinio rengimo turinį, formas, metodus, organizavimą, svarbiausius ir bendruosius vairius sporto šakų dėsningumus (Sporto terminų žodynas, 2002). Šia teorija remtasi, atskleidžiant teorines sportuojančių mokinių teises ir pareigas tyrimo prielaidas, kurios pagrindžia mokinių lankymą sporto būreliuose ir dalyvavimą varžybose, viekojų sąjau su teisiu ir pareigų kontekstu. Vienas iš pagrindinių sportinio rengimo tikslų yra padėti jauniems žmonėms tobulėti socialiai, mokantis bendrauti ir varžytis pagal nustatytas, priimtinas bendravimo bei elgesio normas, garbingos kovos principus (Stonkus, 2003). Sporto etikos kodekse (Miškinis, 2002) pažymima, kad dirbant su jaunimu pagrindiniu dalyku reikia laikyti jauno sportininko, vaiko sveikatą, jo saugumą ir gerovę.

- *Socialinio išmokymo teorija*. A. Bandura (Šukys, 2001; Žukauskienė, 2007; Navickas, Vaičiulis, 2010) teigia, kad žmogus mokosi stebėdamas kitus žmones. Socialinio išmokymo teorija padeda suprasti, kaip žmogus gyja idealus ir vertybes. Socialinis mokymasis vadinamas modeliavimu, nes žmonės modeliuoja savo elgesį, sekdami kitų žmonių elgesio modeliu. Sportas, žymi sportininkai poelgiai varžybose turi nepaprastą edukacinį poveikį jaunimui. (Miškinis, 2002). „Stebint žinomą sportininko elgesį, galima išmokti ne tik konkretios sporto šakos meistriškumo, bet ir kilnaus (ar nesąžiningo) elgesio, lyderystės (ar egoizmo), komandinio darbo (ar savanaudiškumo)“ (Genys, 2011, p. 4). Treneris, kaip nurodo K. Miškinis (2002), rodo gražaus, garbingo elgesio, tarpusavio santykių su sportininkais, treneriais, teisėjais, žiūrovais pavyzdį pratybų bei rungtynių metu. Pateikiant rekomendacijas ir klausimus tolesnei diskusijai apie sportuojančių mokinių teises ir pareigas, ši teorija tapo atspirties tašku.

2. 2. Tyrimo metodika ir organizavimas

Tyrimo metodika. Mokslinis literatūros ir švietim bei sport reglamentuojančių dokumentų pagrindu parengtos teorinės sportuojančių mokinių teisės ir pareigų tyrimo prielaidos, kurių pagrindu tyrimui atlikti buvo sukurtas tyrimo instrumentas – anketa (4 priedas). Šio magistro darbo autorius parengtą anketą sudarė tokie blokai:

1) vadinamasis (kreipimasis tyrimo dalyvius, tyrimo tikslo pristatymas, anketos pildymo instrukcija).

2) klausimai, skirti išsiaiškinti, kaip tyrimo dalyviai suvokia savo teises (1–4 klausimai). Tiriamajam klausama, kokios yra teisės sporto pratybose, varžybose, bendraujant su sporto pedagogu ir komandos nariais.

3) klausimai, skirti išsiaiškinti, kaip tyrimo dalyviai suvokia savo pareigas (5–8 klausimai). Tiriamajam klausama, kokios yra pareigos sporto pratybose, varžybose, bendraujant su sporto pedagogu ir komandos nariais.

4) demografiniai duomenys (tyrimo dalyvio lytis, amžius, lankoma sporto šaka ir sporto pratybų lankymo laikotarpis).

Antras ir trečiasis klausimų blokai sudaryti, taikant trijų balų skalę (ranginą skalę). Skalę sudarytos iš teiginių, kuriuos tyrimo dalyviai galėjo atsakyti pasirinkdami vieną iš trijų pateiktų variantų: *sutinku*, *iš dalies sutinku*, *nesutinku*. Tyrimo dalyviai, laisvam išsakyti skirtose eilutėse, turėjo galimybę išsakyti savo nuomonę apie teises ir pareigas sporte – tokiu būdu buvo renkami duomenys kokybiniam tyrimui.

Kiekybinis anketinis apklausos duomenų statistinis analizė atlikta, skaičiuojant tyrimo dalyvių nuomonę procentines išraiškas ir taikant Chi kvadrato (χ^2) kriterijų, padedant nustatyti skirtumus ir sąsajas tarp atskirų kintamųjų. Skirtumai tarp kintamųjų yra reikšmingi, jei koeficientas atitinkanti $p < 0,05$. Tyrimo duomenys apdoroti Microsoft Office Excel 2007 kompiuterine programa ir SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*) programos rangos 16.0 versija.

Kokybinis tyrimo duomenų apdorojimui buvo naudojamas turinio (*content*) analizės metodas. Kiekvieno tyrimo dalyvio atsakymai apie teises ir pareigas sporte buvo analizuojami ir išskiriami atsakymų prasminiai vienetai, kurie leido tiriamajam atsakymus suskirstyti vis labiau apibendrintus prasminius vienetus – *subkategorijas* ir *kategorijas*.

Tyrimo organizavimas. Tyrimas atliktas Šiaulių miesto progimnazijoje, vidurinėje mokykloje ir gimnazijoje bei 2 Šiaulių miesto sporto mokyklose. Tokiu būdu buvo siekta apklausti sportuojančius mokinius, atstovaujančius skirtingoms sporto šakoms. Visų pirma buvo

tiriamasi su staig vadovais ir k no kult ros mokytojais bei sporto pedagogais, prašyta j leidimo atlikti sportuojan i mokini apklaus . Gavus vadov , k no kult ros mokytoj ir sporto pedagog sutikimus, buvo kreipiamasi pa ius mokinius, lankan ius sporto b relius ir dalyvaujan ius varžybose, d l sutikimo dalyvauti tyrime. Tiriamiesiems buvo aiškiai ir suprantamai paaiškintas tyrimo tikslas, primenant, kad dalyvavimas apklausoje yra savanoriškas, garantuojamas anonimiškumas bei paliekama laisvo apsisprendimo galimyb atsisakyti dalyvauti tyrime arba pasitraukti iš jo. Apklaus, kurios trukm nuo 10 iki 45 minu i , buvo atliekama dalyvaujant tyr jui. Iš viso buvo išdalinta 135 anketos, gr žinta – 132.

2. 3. Tiriam j charakteristika

Tyrime dalyvavo 132 dviej amžiaus grupi sportuojantys mokiniai (4 lentel): 64 (48%) 11–12 met tiriamieji bei 68 (52%) 15–16 met tiriamieji.

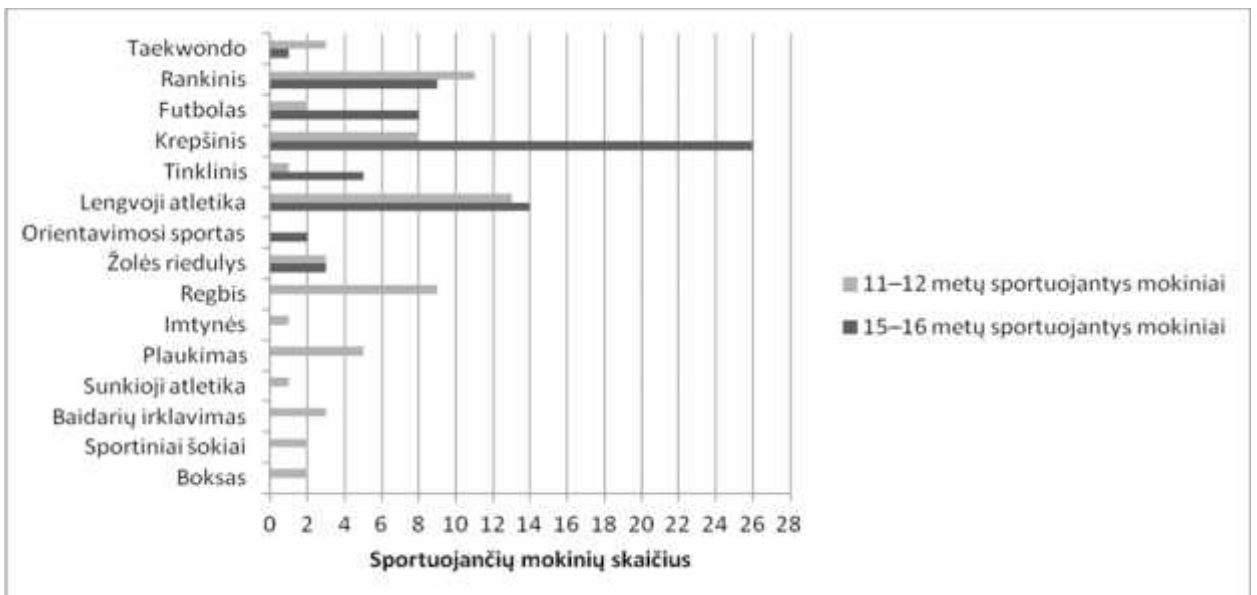
4 lentel

Tiriam j pasiskirstymas pagal amžiaus grupes ir lyt

Amžiaus grup	Lytis				Iš viso	
	Berniukai		Mergait s			
	N	%	N	%	N	%
11–12 m.	35	55	29	45	64	48
15–16 m.	26	38	42	62	68	52
Iš viso	61	46	71	54	132	100

11–12 met sportuojan i mokini amžiaus grup sudar 35 (55%) berniukai ir 29 (45%) mergait s, o 15–16 met sportinink amžiaus grupei priklaus 26 (38%) berniukai ir 42 (62%) mergait s. Tiriam sportuojan i moksleivi imt pagal lyt sudar 61 (46%) berniukas ir 71 (54%) mergait .

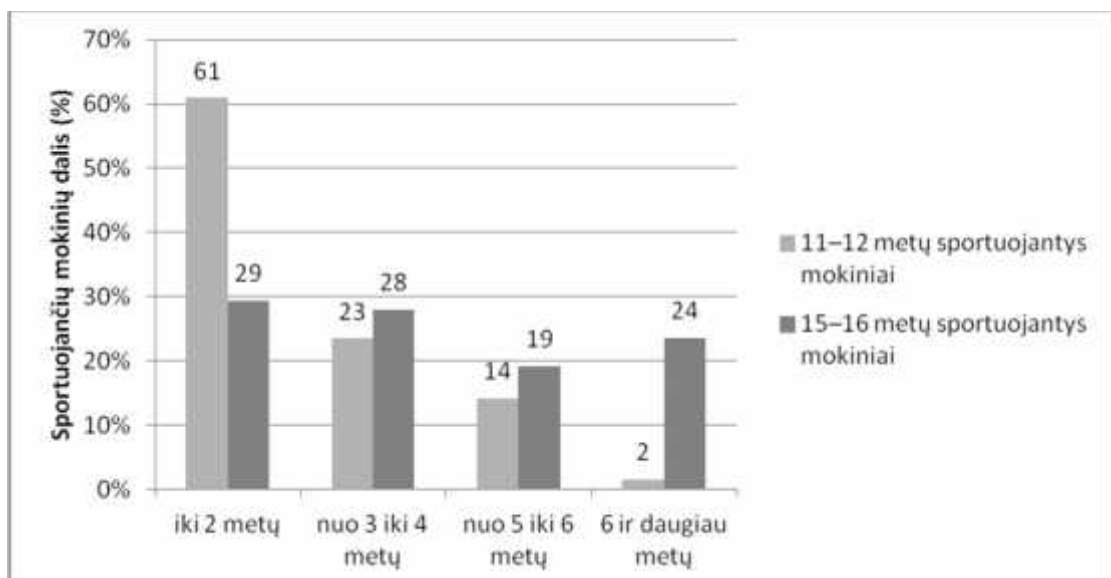
Tiriam j pasiskirstymas pagal tai, kokios sporto šakos pratybas lanko, pateiktas 2 paveiksle.

2 pav. Tiriam j pasiskirstymas pagal lankom sporto šak (N=132)

Iš paveikslo matyti, kad tyrime dalyvavo vairi sporto šak atstovai. Didžiausi imties dal 11–12 met amžiaus grup je sudar lengv j atletik (13), rankin (11), regb (9) ir krepšin (8) lankantys mokiniai. Tuo tarpu daugiausia 15–16 met sportinink lanko krepšinio pratybas (26). Nemaža šios amžiaus grup s respondent dalis atstovauja lengvosios atletikos (14), rankinio (9) bei futbolo (8) sporto šakoms.

Tiriam j pasiskirstymas pagal tai, kiek met lanko sporto pratybas, pavaizduotas 3 paveiksle.

3 pav. Tiriam j pasiskirstymas pagal sporto pratyb lankymo laikotarp (% , N=132)

Iš 3 paveiksle pateikt duomen matyti, kad daugiausia 11–12 met tyrimo dalyvi (61%) sporto pratybas lanko ne ilgiau 2 met , mažiausiai (2%) – ilgiau nei 6 metus. Beveik po lygiai

pasiskirst ne ilgiau 2 met (29%) ir nuo 3 iki 4 met (28%) sporto pratybas lankantys 15–16 met sportuojantys moksleiviai. Tai jau nemaža dalis šios amžiaus grup s sportinink sporto pratybas lanko ir ilgiau nei 6 metus arba nuo 5 iki 6 met (atitinkamai – 24% ir 19%). Akivaizdu, kad tyrime dalyvavusi jaunesniojo amžiaus paaugli sporto pratyb lankymo laikotarpis yra trumpesnis nei vyresniojo amžiaus sportinink .

3. SPORTUOJANŲ IR MOKINIŲ TEISĖS IR PAREIGŲ SUVOKIMAS: KIEKYBINIO IR KOKYBINIO TYRIMO REZULTATŲ ANALIZĖ IR APTARIMAS

3.1. 11–12 ir 15–16 metų sportuojančių mokinių tyrimo rezultatų lyginamoji analizė: teisės aspektas

Visų pirma bus pateikiami ir aptariami pirmojo anketos klausimų bloko (1–4 klausimai) rezultatai, išryškinantys, kaip 11–12 ir 15–16 metų sportininkai suvokia savo teises sportinėje veikloje.

Svarbiausioji sportinio rengimo vyksmo dalis yra sporto treniruotės (Skernevičius, Milašius, Raslanas ir kt., 2011). Todėl tyrimo metu buvo siekta išaiškinti, kaip sportuojantys mokiniai suvokia savo teises sporto pratybose. Duomenys apie sportuojančių mokinių teises pratybose pavaizduoti 5 lentelėje.

5 lentelė

Sportuojančių mokinių teisės pratybose suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Teisės pratybose (%)	11–12 metų sportininkai (N=64)			15–16 metų sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Teisė naudotis sporto inventoriu	73,4	20,3	6,3	76,47	22,06	1,47	0,352
2. Teisė saugiai sportavimo sąlygas, aplinką	87,5	12,5	0	81	16	3	0,340
3. Teisė sveikatos priežiūrai, apsaugai, medicinos pagalbos susižeidus	86	14	0	81	18	1	0,509
4. Teisė fizinius pratimus, atitinkamus amžį	73	25	2	65	31	4	0,395
5. Teisė klysti, atliekant trenerio nurodytas užduotis	66	23	11	65	31	4	0,310
6. Teisė rinktis – dalyvauti treniruotėje ar ne	45,3	45,3	9,4	34	38	28	0,038

Iš 5 lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad teisės pratybose kontekste ir 11–12 metų, ir 15–16 metų sportininkai labiausiai sismoninė teisės saugias sportavimo sąlygas, aplinką (atitinkamai 87,5% ir 81%) bei teisės sveikatos priežiūrai, apsaugai, medicinos pagalbos susižeidus (atitinkamai 86% ir 81%). Daugiau nei pusė abiejų lyginamųjų grupių tiriamųjų (11–12 metų sportininkai – 66%, 15–16 metų sportininkai – 65%) mano, kad turi teisę klysti, atliekant trenerio

nurodytas užduotis. 23% jaunesni j ir 31% vyresni j paaugli iš dalies sutinka turintys min t teis . Statistiškai reikšmingi skirtumai pagal sportinink amžiaus grupes pasteb ti teiginyje, numatan iame sportuojan i mokini teis rinktis – dalyvauti treniruot je ar ne (p=0,038). Beveik pus (45,3%) 11–12 met tiriam j arba sutinka, arba iš dalies sutinka, kad sportininkai turi teis rinktis – dalyvauti treniruot je ar ne. Tuo tarpu daugiausia (38%) 15–16 met sportinink š teigin vertino pasirinkdami variant , reiškiant šiek tiek teigiam poži r . Tai au svarbu pamin ti, jog nemaža dalis min to amžiaus tiriam j , vertindami teis rinktis – dalyvauti treniruot je ar ne, išreišk tiek griežtai teigiam (34%), tiek griežtai neigiam (28%) poži r . Galima daryti prielaid , kad vyresnio amžiaus sportininkams prioritetu tampa pareiga lankyti visas pratybas.

Tyrimo dalyvi buvo klausta, kokios yra j teis s varžybose. Rezultatai pateikti 6 lentel je.

6 lentel

Sportuojan i mokini teisi varžybose suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=130)

Teis s varžybose (%)	11–12 met sportininkai (N=62)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Teis rungtyniauti pagal oficialias sporto šakos taisykles	94	6	0	84	15	1	0,091
2. Teis rungtyniauti pagal neoficialias sporto šakos taisykles	35	31	34	35,294	32,353	32,353	0,350
3. Teis rungtyniauti leistinai ir garbingais sportin s kovos b dais	79	16	5	75	21	4	0,285
4. Teis siekti pergals visais manomais b dais	58	29	13	52,94	23,53	23,53	0,134
5. Teis b ti apsaugotam nuo fizinio smurto	85,5	11,3	3,2	72,06	26,47	1,47	0,048
6. Teis b ti apsaugotam nuo psichologinio smurto	77,4	19,4	3,2	69,1	26,5	4,4	0,188
7. Teis b ti gerbiamam varžov	82	16	2	71	29	0	0,064
8. Teis b ti gerbiamam teis j	77,4	19,4	3,2	68	28	4	0,154
9. Teis b ti gerbiamam ži rov	73	21	6	63,2	32,4	4,4	0,148
10. Teis klysti rungtyniaujant	53	34	13	63,2	26,5	10,3	0,224

Nagrinant rezultatus apie sportuojan i moksleivi teises varžybose, paaišk jo, kad beveik visi (94%) vaik amžiaus grup s sportininkai ir dauguma (84%) jaunu i suvokia turintys teis rungtyniauti pagal oficialias sporto šakos taisykles. Tuo tarpu teis rungtyniauti pagal neoficialias sporto šakos taisykles sisavin tik daugiau negu tre dalis (35%) abiej grupi tiriam j . Tirt sportinink nuomon apie sportin s kovos b dus atskleid , kad didel dauguma abiej grupi sportinink (11–12 m. – 79%, 15–16 m. – 75%) suvokia, jog turi teis rungtyniauti

leistiniais ir garbingais sportiniais kovos b dais. Tačiau net 58% 11–12 met sportinink ir 52,94% 15–16 met sportinink teig turintys teis siekti pergals ir visais manomais b dais. Svarbu pamin ti, kad didesn dalis vyresni j paaugli – 23,53%, lyginant juos su jaunesniaisiais paaugliais (13%), išreišk griežtai neigiam poži r apie teis siekti pergals visais manomais b dais. Kaip parod tyrimo rezultatai, teis b ti apsaugotam nuo smurto (tiek fizinio, tiek psichologinio) bei teis b ti gerbiamam varžov , teis j ir ži rov akcentuojama daugumos apklaust j sportinink . Statistiškai reikšmingi skirtumai rodo, kad daugiau 11–12 met sportuojan i mokini , lyginant juos su 15–16 met sportuojaniais mokiniais, mano turintys teis b ti apsaugoti nuo fizinio smurto ($p=0,048$). Teis s klysti rungtyniaujant atžvilgiu tyrimo rezultatai priešingi: 63,2% tirt vyresni j paaugli nuomone, jie turi teis klysti varžybose, o taip manan i jaunesni j paaugli yra mažiau – 53%. Nors nemaža dalis skirtingo amžiaus tiriam j (atitinkamai – 34% ir 26,5%) išreišk šiek tiek teigiam poži r apie tai, ar turi teis klysti rungtyniaujant, tenka pripažinti, kad neformaliajame fiziniame ugdyme(si) nuostatai, jog svarbiausia yra sportininko asmenyb , paskui – sportinis rezultatas (Karoblis, 2009), n ra skiriama pakankamai d mesio. Tai rodo, kad teis klysti rungtyniaujant yra sis monin tik 53% 11–12 met ir 63,2% 15–16 met sportinink .

Tinkamas trenerio bei žaid j , žaid j tarpusavio bendravimas – b tina s lyga jaun j sportinink ir trenerio tikslams pasiekti (Stonkus, 2003). Tod l tyrimo metu buvo klausama, kokios yra sportuojan i mokini teis s bendraujant su sporto pedagogu ir komandos nariais. Rezultatai apie tiriam j teises bendraujant su sporto pedagogu pavaizduoti 7 lentel je.

7 lentel

Sportuojan i mokini teisi bendraujant su sporto pedagogu suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Teis s bendraujant su sporto pedagogu (%)	11–12 met sportininkai (N=62)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Treneris turi bendrauti su sportininkais kaip „lygus su lygiais“	65,6	26,6	7,8	57	31	12	0,563
2. Treneris turi „priimti“ kiekvien sportinink tok , koks jis yra	73,4375	23,4375	3,1250	82	18	0	0,281
3. Treneris su visais sportininkais turi elgtis vienodai pagarbiai	83	17	0	81	19	0	0,586
4. Treneris turi pasirinkti tokius bendravimo b dus, kurie geriausiai atitinka sportinink amži ir lyt	77	17	6	69	24	7	0,490
5. Treneris neturi teis s naudoti psichologinio smurto	84	11	5	84	16	0	0,178
6. Treneris neturi teis s naudoti fizinio smurto	89	8	3	88	12	0	0,294

7 lentel s t sinys 39 puslapyje

7 lentelės turinys

7. Treneris turi išsiaiškinti sportininko interesus ir atsižvelgti į polinkius	62,5	32,8	4,7	65	29	6	0,750
8. Treneris turi išklausti sportininko nuomonę	72	25	3	72,06	26,47	1,47	0,682
9. Treneris turi pažinti sportininkus	73,4375	23,4375	3,1250	66,2	29,4	4,4	0,617

Tyrimo duomenų analizė leidžia teigti, jog apklausti abiejų grupių paaugliai žino, kad treneris neturi teisės naudoti fizinio (jaunesnieji paaugliai – 89%, vyresnieji paaugliai – 88%) bei psichologinio (ir jaunesnieji, ir vyresnieji paaugliai – 84%) smurto. Dauguma tirtų jaunesniųjų ir vyresniųjų paauglių taip pat suvokia, jog treneris turi „priimti“ kiekvieną sportininką tokį, koks jis yra (atitinkamai – 73% ir 82%), su visais sportininkais elgtis vienodai pagarbiai (atitinkamai – 83% ir 81%) bei išklausti sportininko nuomonę (abi paauglių grupės – 72%). Nustatyta, jog jaunesnieji sportininkai, nepriklausomai nuo amžiaus, teisi bendraujant su sporto pedagogu kontekste mažiausiai susimąstė, numatė, kad treneris turi bendrauti su sportininkais kaip „lygus su lygiais“ ir išsiaiškinti sportininko interesus bei atsižvelgti į polinkius. 77% 11–12 metų sportininkų ir 69% 15–16 metų sportininkų sutinka, jog treneris turi pasirinkti tokius bendravimo būdus, kurie geriausiai atitinka sportininko amžį ir lytį. Statistiškai reikšmingas skirtumas tarp tirtų sportininkų grupių nuomonės apie teises bendraujant su sporto pedagogu nėra ($p > 0,05$).

Kaip minima, tyrimo dalyviai taip pat nurodė, kokios yra jų teisės bendraujant su komandos nariais (8 lentelė).

8 lentelė

Sportuojančių mokinių teisės bendraujant su komandos nariais suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtumų aspektu (N=132)

Teisės bendraujant su komandos nariais (%)	11–12 metų sportininkai (N=64)			15–16 metų sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Kiekvienas komandos narys turi priimti mane tokį, koks esu	86	14	0	82	18	0	0,510
2. Komandos nariai neturi teisės manęs mušti, spardyti ir pan.	83	14	3	90	9	1	0,560
3. Komandos nariai neturi teisės manęs žeminti, žeidinti, gėdinti ir pan.	89	9	2	91	9	0	0,535
4. Komandos nariai turi padėti išmokyti naujų pratimų	72	25	3	57	40	3	0,248
5. Komandos nariai turi išklausti mano nuomonę	64	30	6	59	35	6	0,691

Apibendrinti tyrimo duomenys rodo, jog sportuojan i mokini teisi bendraujant su komandos nariais kontekste vyrauja griežtai teigiamas tiriam j poži ris pateiktus teiginius. Apklausti jaunieji sportininkai supranta, kad komandos nariai neturi teis s naudoti psichologinio (11–12 m. sportininkai – 89%, 15–16 m. sportininkai – 91%) ir fizinio (atitinkamai – 83% ir 90%) smurto, kad kiekvienas komandos narys turi priimti juos tokius, kokie jie yra (atitinkamai – 86% ir 82%). Sportuojan i mokini teisi bendraujant su komandos nariais analiz pagal amži atskleid , kad, nors didesn dalis 11–12 met sportinink (72%), lyginant juos su 15–16 met sportininkais (57%), sutinka, jog komandos nariai turi pad ti išmokti nauj pratim , statistiškai reikšming skirtum tarp sportinink grupi nuomoni nenustatyta ($p>0,05$). Kad komandos nariai turi pad ti išmokti nauj pratim iš dalies sutinka 25% jaunesni j ir 40% vyresni j paaugli . Galima prielaida, kad vyresniojo amžiaus sportuojantys paaugliai, palyginus juos su jaunesniojo amžiaus sportuojaniais paaugliais, yra link mažiau bendradarbiauti su komandos nariais ir nauj pratim išmokti savarankiškai.

Išsiaiškinus tyrimo dalyvi teisi pratybose, varžybose ir bendraujant su sporto pedagogu bei komandos nariais suvokim , buvo svarbu sužinoti, kaip jie suvokia kitas teises, garantuojanias gerus rezultatus sportin je veikloje. Šie duomenys pateikiami 9 lentel je.

9 lentel

Sportuojan i mokini teisi , garantuojan i gerus sportinius rezultatus, suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Teis s, garantuojan ios gerus sportinius rezultatus (%)	11–12 met sportininkai (N=64)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Teis b ti apsaugotam nuo narkotini medžiag , r kal bei alkoholio	72	23	5	76,5	19,1	4,4	0,733
2. Teis sisteming sveikatos tikrinim	70	27	3	78	22	0	0,279
3. Teis informacij apie vairi steb jim , matavim rezultatus, pratybas	60,9	37,5	1,6	69,1	29,4	1,5	0,608
4. Teis sportinio režimo sudarym	77	17	6	66,18	26,47	7,35	0,427
5. Teis lygi galimybi principus	72	25	3	74	25	1	0,681

Duomen analiz atskleid , kad nedideliu skirtumu didesn dalis 15–16 met sportinink , lyginant juos su 11–12 met sportininkais, sutinka su tuo, jog turi teis b ti apsaugoti nuo narkotini medžiag , r kal bei alkoholio (atitinkamai – 76,5% ir 72%), teis sisteming sveikatos tikrinim (atitinkamai – 78% ir 70%) ir teis informacij apie vairi steb jim , matavim rezultatus, pratybas (atitinkamai – 69,1% ir 60,9%). Tuo tarpu turint teis sportinio režimo sudarym mano daugiau jaunesniojo (77%) negu vyresniojo (66,18%) amžiaus

sportinink . Tyrimo duomenimis, apytiksliai vienodai abiej amžiaus grupi sportininkai yra sisavin teis lygi galimybi principus. Statistiškai reikšming skirtum tarp tirt sportinink grupi nuomoni n ra ($p>0,05$).

Laisvas 11–12 met tiriam j išsakyamas ir savo nuomon s pateikimas atvirus klausimus apie teises sportin je veikloje atsispindi 10 lentel je.

10 lentel

11–12 met sportuojan i mokini teises sportin je veikloje

Kategorijos	Subkategorijos	Prasminiai kontekstai – teiginiai	Teigini skai ius
Žaid j ir sporto pedagogo bendravimas	Teis bendravim	„Teis bendrauti su treneriu“ „Galiu kada noriu pakalb ti su savo treneriu.“	8
	Teis apsaug ir prieži r	„Treneris turi saugoti no visko“ „Treneris turi priži r ti sportininkus.“	
	Teis psichologiškai saugi aplink	„Treneris neturi pykti, kai suklystu“ „Treneris neturi supykti jai truputi suklysti.“ „Treneris negali apr kti“ „Treneris negali šaukti ant m s .“	
Žaid j tarpusavio bendravimas	Teis pagalb susižeidus	„Teis kad draugai pakviestu trener kai susižeidžiu, ir treneris nemato“	1
Dalyvavimo teis	Varžybose	„Teis dalivauti varžybose“	1

11–12 met sportuojan i mokini teises sportin je veikloje apib dina šios kategorijos: *žaid j ir sporto pedagogo bendravimas*; *žaid j tarpusavio bendravimas* ir *dalyvavimo teis* .

Kategorijos *Žaid j ir sporto pedagogo bendravimas* turin atspindi subkategorija, pavadinta *Teis bendravim* . Jaunesnieji paaugliai, lankantys sporto b relius ir dalyvaujantys varžybose, yra sis monin , kad sportin veikla – ne sivaizduojama be sporto pedagogo ir sportininko bendravimo. Subkategorija – *Teis apsaug ir prieži r* – reiškia jaunesni j paaugli suvokim , kad sporto pedagogas atsako už j saugum ir prieži r (tai patvirtina išskirti tiriam j teiginiai).

Subkategorijos *Teis psichologiškai saugi aplink* turinys išreiškia jaunesni j paaugli suvokim , jog sporto pedagogas privalo valdyti savo pykt sporto pratybose ir varžybose. Turi b ti sukuriama saugi aplinka, kurioje netoleruotina sportuojan i moksleivi baim suklysti, nepasitik jimas savimi (tai patvirtina toks teiginys: „*Treneris neturi supykti jai truputi suklysti.*“)

Kategorijos *Žaid j tarpusavio bendravimas* turinys konkretinamas subkategorija *Teis pagalb susižeidus*, kuri rodo šis tyrimo dalyvi atsakymas: „*Teis kad draugai pakviestu trener kai susižeidžiu, ir treneris nemato*“.

Kategorijoje *Dalyvavimo teis* išryšk jo viena subkategorija, pavadinta *Varžybose*. Galima teigti, kad jaunesnieji paaugliai suvokia, jog sporto b relio (pratyb) lankymas suteikia teis dalyvauti sporto varžybose.

Apibendrinant 11–12 metų sportuojančių mokinių teisi sportinje veikloje kategorijų analizę, galima teigti, kad stipriausiai aktualizuojamas kategorijos *Žaid j ir sporto pedagogo bendravimas* turinys parodė, jog kalbėdami apie savo teises sporte jaunesnieji paaugliai labiausiai išsiskyrė teisės, apibrėžiančios sportininko ir sporto pedagogo tarpusavio sąveikos ypatumus. Tačiau menka kategorijų vairovė rodo siaurą ir neišsamų jaunesniųjų tyrimo dalyvių savo teisių sporte suvokimą. Galima prielaida, kad teisių sportinje veikloje tematika mokiniams, lankantiems sporto būrelius ir dalyvaujantiems varžybose, yra mažai nagrinėjama sritis.

Laisvas 15–16 metų tiriamųjų išsakydamas ir savo nuomonas pateikimas atvirus klausimus apie teises sportinje veikloje atsispindi 11 lentelėje.

11 lentelė

15–16 metų sportuojančių mokinių teisių sportinje veikloje

Kategorijos	Subkategorijos	Prasminiai kontekstai – teiginiai	Teiginių skaičius
Žaid j ir sporto pedagogo bendravimas	Teisių informaciją apie save	„Treneris kartais užsirašo apie mane savo užrašų knygtelį, turi būti taisyklės parodyti man“ „Treneris turi paaiškinti kaip man sekasi“	9
	Teisių orumą	„Treneris neturi teisės liepti būti 10 ratų, kai padarom kartais ne taip.“	
	Teisių turėti ir išsakyti savo nuomoną, būti išgirstam	„Galiu nesutikti su tuo ko jis prašo.“ „Treneris turi sisklausyti sportininko nuomoną, jį galimybes.“ „Galiu pasakyti ką galvoju.“	
	Teisių kompetetingą pagalbą	„Treneris turi patarti“ „Treneris turi paaiškinti kodėl ir kodėl darom ne taip“	
	Teisių privatumą	„Treneris neturi teisės kištis asmeniniame dalyvio gyvenime“	
Žaid j tarpusavio bendravimas	Teisių išsakyti savo nuomoną	„Galiu komandos nariams paprieštarauti.“ „Turiu teisę pasakyti komandos draugams ką galvoju“	8
	Teisių būti gerbiamam	„Komandos nariai turi gerbti vienas kitą, kad ir koks jis būtų“ „Mane turi gerbti kiekvienas komandos narys.“	
	Teisių pagalbą	„komandos narys turi visada padėti kitam komandos nariui atsitikus nelaimei.“	
	Teisių statusą	„Kiekvienas komandos narys turi sutikti su mano kaip vyriausios sprendimu.“	
	Lygiateisiškumas	„teisė būti lygus su savo komandos nariais“	
	Geras komandos psichologinis klimatas	„Komandos nariai turi manim pasitikėti.“	

11 lentelės tęsinys 43 puslapyje

11 lentelė s t sinys

Garbingas varžymasis	Teis objektyv teis javim	„teis kad teis jas švilpt teisingai“ „Teis jas turi nepalaikyti nei vienos komandos“	5
	Teis rungtyniauti pagal oficialias sporto šakos taisykles	„<...> per lengv atletik galima vien kart per anksti išbegti.“ „man svarbiausia, kad b t rungtyniaujama pagal taisykles“	
	Varžov lygiateisiškumas	„teis rungtyn se dalyvauti su savo bendraamžiais“	
Teis tinkamas ir saugias sportavimo s lygas, aplink	Naudojimas sporto baze ir inventoriumi	„Teis pasilikti po treniruot s pam tyt krepš <...>.“ „Turim teis , kad kiekviena treniruot j tur tum m po kamuol “ „Galiu naudotis treniruokliais kurie yra toj pa ioj patalpoj kur ir treniruojames“	5
	Švari sporto sal	„Turiu teis nesportuoti murzinoje sporto sal je, kad kuom nors neužsikr s iau.“ „Sporto sal turi b ti išplauta prieš kiekvien treniruot .“	
Teis poils		„Jeigu nebeturiu jegu toliau begti galiu ir paeiti.“ „teis pails ti kai pavargstu“ „teis pavargus ar blogai jau iantis reik t pails ti.“	3
Teisi (ne) gyvendinimas		„<...> teis s treniruot se yra nepakankamai gyvendinamos.“ „Varžybose dažnai yra pažeidin jamos teis s“ „Komandos nariai dažnai ty iojasi vieni iš kit “	3
Teisi nežinojimas		„Labai mažai žinau apie teises treniruot se.“ „Mažai kas žino tokias teises.“	2
Savarankiško apsisprendimo teis		„Teis rinktis – dalyvauti varžybose ar ne.“ „Teis pasirinkti k lankyti“	2
Dalyvavimo teis	Varžybose	„Teis dalyvauti varžybose“ „Jei lankau b rel , galiu rungtyniauti su kitais“	2
Teis b ti apsaugotam nuo energetini g rim		„Teis atsiriboti nuo energetini g rim .“	1
Teis bendravim		„Puikus bendravimas“	1

15–16 metų tiriam j teis s sporte atskleistos šiomis kategorijomis: *žaid j ir sporto pedagogo bendravimas*; *žaid j tarpusavio bendravimas*; *garbingas varžymasis*; *teis tinkamas ir saugias sportavimo s lygas, aplink* ; *teis poils* ; *teisi (ne) gyvendinimas*; *teisi nežinojimas*; *savarankiško apsisprendimo teis* ; *dalyvavimo teis* ; *teis b ti apsaugotam nuo energetini g rim* ir *teis bendravim* .

Kategorijos *Žaid j ir sporto pedagogo bendravimas* turin nusako subkategorija *Teis informacij apie save*, rodanti, kad sportininkai supranta turintys teis informacij apie vairi steb jim , matavim rezultatus, kuriuos užfiksuoja sporto pedagogas. Subkategorija *Teis orum* reiškia, kad vyresnieji paaugliai suvokia, jog negali b ti baudžiami fizin mis bausm mis.

Tai matyti iš teiginio: „*Treneris neturi teisės liepti būti 10 ratų, kai padarom k nors ne taip.*“ Subkategorija *Teis turėti ir išsakyti savo nuomonę, būti išgirstam* rodo, kad tiriamieji yra šis monin JT Vaiko teisi konvencijos (1989) 12 straipsnyje nurodyt teis – teis pasakyti savo nuomonę ir būti išgirstas. Subkategorij *Teis kompeteting pagalb* tikslina šis teiginys: „*Treneris turi patarti.*“ Tyrimo dalyviai žino, jog sportininkui svarbiausias asmuo yra sporto pedagogas, kuris turi užtikrinti, kad sportininko mokymas, auklėjimas, treniravimas būtų paremtas patarimais, padedančiais sportininkui siekti gerų rezultatų sportinėje veikloje. Subkategorija *Teis privatum* reiškia, jog vyresnieji paaugliai suvokia, kad kiekvienas vaikas turi teisę būti apsaugotas nuo neteisėto kišimosi į jo gyvenimą („*Treneris neturi teisės kištis asmenini dalyvio gyvenimą.*“).

Kategorijos **Žaidimų tarpusavio bendravimas** turinys reiškia, kad 15–16 metų tiriamieji tarpusavio sąveikos su komandos nariais atžvilgiu suvokia, jog turi *Teis išsakyti savo nuomonę* (tai iliustruoja toks teiginys: „*Galiu komandos nariams paprieštarauti.*“), *Teis būti gerbiami* (tai iliustruoja toks teiginys: „*Komandos nariai turi gerbti vienas kitą, kad ir koks jis būtų.*“) bei *Teis pagalb* (tai tikslina šis teiginys: „*komandos narys turi visada padėti kitam komandos nariui atsitikus nelaimėi.*“). Be to, analizuojant tyrimo duomenis komandos narių tarpusavio santykių srityje pastebimos priešingos vyresniųjų paauglių savo teisių suvokimo tendencijos: vienas tiriamasis išreiškia poziciją, pavadintą subkategorija *Teis status*, prieštaraujanti vis komandos narių lygiateisiškumo principui („*Kiekvienas komandos narys turi sutikti su mano kaip vyriausios sprendimu.*“). Tačiau aptinkamas ir toks atsakymas, kuriuo pažymimas komandos narių *Lygiateisiškumas* („*teisė būti lygus su savo komandos nariais.*“). Tai gali reikšti, kad vieni sportininkai yra šis monin bendravimui, grindžiamam lygiateisiškumu, kiti – nesuvokia, jog kiekvienas vaikas turi tas pačias teises be jokių išlygų (nepriklausomai nuo to, kiek jam metų, kaip jis atrodo ir t. t.).

Subkategorijai *Geras psichologinis klimatas* priskirtas vienas teiginys, išreiškiantis vieną iš pagrindinių gero psichologinio klimato komandoje elementų – pasitikėjimą jimi (šis elementas iliustruoja toks teiginys: „*Komandos nariai turi manim pasitikėti.*“).

Kategorijoje **Garbingas varžymasis** išryškėja trys subkategorijos, viena iš jų – *Teis objektyvūs teisėjavimai*, rodanti, kad 15–16 metų sportininkai yra šis monin, jog varžybose teisėjai privalo užtikrinti sporto komandų garbingą varžymąsi (tai iliustruoja toks teiginys: „*teisė kad teisėjai švilpt teisėingai.*“). Subkategorijoje *Teis rungtyniauti pagal oficialias sporto šakos taisykles* garbingas varžymasis siejamas su taisykli sistema („*<...> per lengvą atletiką galima vieną kartą per anksti išbėgti.*“). Subkategorij *Varžovų lygiateisiškumas* rodantis teiginys – „*teisė rungtyniavimui su savo bendraamžiais.*“ – reiškia, kad vyresnieji paaugliai suvokia, jog varžybose turi būti užtikrinamas lygi galimybių principas, kuriuo pabrėžiama, kad visi

sportininkai, dalyvaujantys sportin je kovoje, turi tur ti vienodas galimybes kovoti ir nugal ti. Tiriamojo atsakymo atžvilgiu skirtingas varžov amžius t princip pažeidžia.

Kategorijos **Teis tinkamas ir saugias sportavimo s lygas, aplink** turin paaškina subkategorijos *Naudojimasis sporto baze ir inventoriumi* bei *Švari sporto sal* .

Subkategorijoje *Naudojimasis sporto baze ir inventoriumi* yra trys teiginiai, iš kuri akivaizdu, jog tiriamieji suvokia, kokios s lygos jiems, kaip sportininkams, turi b ti sudaromos toje aplinkoje, kurioje jie sportuoja („*Galiu naudotis treniruokliais kurie yra toj pa ioj patalpoj kur ir treniruojames*“; „*Turim teis , kad kiekviena treniruot j tur tum m po kamuol*“). Tuo tarpu subkategorija *Švari sporto sal* rodo, jog vyresnieji paaugliai supranta, kad treniruotis ir varžytis nešvarioje sporto sal je yra nesaugu (tai patvirtina toks teiginys: „*Turiu teis nesportuoti murzinoje sporto sal je, kad kuom nors neužsikr s iau*.“).

Kategorija **Teis poils** rodo, kad vyresnieji paaugliai supranta turintys teis sportuodami pails ti (tai iliustruoja tokie teiginiai: „*teis pavargus ar blogai jau iantis reik t pails ti*.“; „*teis pails ti kai pavargstu*“).

Rašydami apie teises sportin je veikloje kai kurie 15–16 met sportininkai pabr ž turintys nepakankamai žini apie sportuojan i moksleivi teises. Tai patvirtina kategorijos **Teisi nežinojimas** turinys. Išryšk jo ir teisi sporte gyvendinimo problema: „*<...> teis s treniruot se yra nepakankamai gyvendinamos*.“; „*Varžybose dažnai yra pažeidin jamos teis s*“. Galima teigti, kad vyresnieji paaugliai, lankantys sporto b relius ir dalyvaujantys varžybose, pastebi ar net patys patiria sportuojan i mokini teisi neformaliojo fizinio ugdymo(si) veikloje pažeidimus.

Kategorijos **Savarankiško apsisprendimo teis** turinyje išaišk jo jaunu i suvokimas, jog jiems turi b ti suteikiama savarankiško apsisprendimo teis d l dalyvavimo varžybose (ši teis iliustruoja toks teiginys: „*Teis rinktis – dalyvauti varžybose ar ne*.“) ir pasirinkimo, kokios sporto šakos b rel lankyti (ši teis iliustruoja toks teiginys: „*Teis pasirinkti k lankyti*“).

Kategorijos **Dalyvavimo teis** turinys susideda iš vienos subkategorijos – *Varžybose*, rodan ios vyresni j paaugli suvokim , kad sporto b relio (pratyb) lankymas suteikia teis dalyvauti sporto varžybose.

Išskirta kategorija **Teis b ti apsaugotam nuo energetini g rim** leidžia teigti, kad tiriamieji supranta turintys teis b ti apsaugoti nuo sportininkui pavojing energetini g rim .

Vyresnieji paaugliai yra sis monin , kad sportin veikla – ne sivaizduojama be sporto pedagogo ir sportininko bei tarpusavio sportinink bendravimo. Tai rodo kategorijos **Teis bendravim** turinys. Be to, jaunu i amžiaus grup s sportininkai nurod bendravimo pob d , akcentuodami, kad „*Puikus bendravimas*“ garantuoja gerus sportinius rezultatus.

Kokybinio tyrimo rezultatai parod , jog 15–16 met sportuojantys moksleiviai suvokia, kad sportininko teisi s – tai tam tikros taisykl s, nurodan ios, kaip su jais turi elgtis sporto pedagogas, teis jai, koki s lyg jiems reikia, kad gal t saugiai sportuoti, koki s lyg reikia, kad b t aktyv s neformaliojo fizinio ugdymo(si) veiklos dalyviai. Ta iau nustatyta ir tai, kad tai suvokia tik nedidel dalis tiriam j . Tai patvirtina menkas kategorijas rodan i teigini skai ius.

Lyginant kokybinio tyrimo rezultatus apie sportuojan i mokini teises sporte amžiaus skirtum aspektu, nustatyta, kad abiej lyginam grupi tiriamieji yra sis monin teises, apibr žian ias sportininko ir sporto pedagogo tarpusavio s veikos ypatumus. Duomen analiz s metu taip pat pasteb ta, jog vyresnieji paaugliai nurod daug didesn teisi sportin je veikloje vairov nei jaunesnieji paaugliai. Tod l apibendrinant galima teigti, kad 15–16 met tiriam j savo teisi sporte suvokimas, palyginti su 11–12 met tiriamaisiais, yra platesnis ir išsamesnis.

Kaip rašyta šio magistro darbo teorin je dalyje, žinodamas savo teises jaunasis sportininkas turi suvokti ir atsiminti, kad šalia esantys žmon s (sporto pedagogas, komandos nariai, varžovai, teis jai ir kt.) turi tas pa ias teises. Tod l mokini , lankan i sporto b relius ir dalyvaujan i varžybose, pareig sporte suvokimas ne mažiau svarbus nei teisi .

3. 2. 11–12 ir 15–16 met sportuojan i mokini tyrimo rezultat lyginamoji analiz : pareig aspektas

Šiame poskyryje bus pateikiami ir aptariami antrojo anketos klausim bloko (5–8 klausimai) rezultatai, išryškinantys, kaip tiriamieji suvokia savo pareigas sportin je veikloje.

Pirmiausia aiškintasi, kaip tyrimo dalyviai suvokia savo pareigas pratybose (12 lentel).

12 lentel

Sportuojan i mokini pareig pratybose suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Pareigos pratybose (%)	11–12 met sportininkai (N=64)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Tinkamai saugoti ir naudotis sporto inventoriumi	83	14	3	90	10	0	0,278
2. Prisiimti atsakomyb už savo elges ir veiksmus	75	20	5	84	15	1	0,418
3. Sistemingai lankyti treniruotes	70	30	0	75	25	0	0,526
4. Sunegalavus ar susižeidus, nedelsiant pranešti apie tai treneriui	81	17	2	72	24	4	0,416
5. Vykdyti trenerio nurodymus	81	17	2	78	21	1	0,734

Rezultatai parod , kad statistiškai reikšming skirtum tarp tirt sportinink grupi nuomoni apie pareigas pratybose n ra ($p>0,05$). Dauguma abiej tirt amžiaus grupi sportinink supranta, kad pratybose privalo tinkamai saugoti ir naudotis sporto inventoriumi (11–12 m. sportininkai – 83%, 15–16 m. sportininkai – 90%), prisiimti atsakomyb už savo elges ir veiksmus (atitinkamai – 75% ir 80%), sistemingai lankyti treniruotes (atitinkamai – 70% ir 75%), sunegalavus ar susižeidus, nedelsiant pranešti apie tai treneriui (atitinkamai – 81% ir 72%) bei vykdyti trenerio nurodymus (atitinkamai – 81% ir 78%).

Tyrimo dalyvi buvo klausta, kokios yra j pareigos varžybose (13 lentel).

13 lentel

Sportuojan i mokini pareig varžybose suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=130)

Pareigos varžybose (%)	11–12 met sportininkai (N=62)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Laikytis oficiali sporto šakos taisykli	88,7	9,7	1,6	82,35	16,18	1,47	0,222
2. Laikytis neoficiali sporto šakos taisykli	37	37	26	44	31	25	0,277
3. Pasirinkti leistinus ir garbingus sportin s kovos b dus	77	21	2	79,4	16,2	4,4	0,233
4. Siekti pergals visais manomais b dais	71	23	6	51,47	32,35	16,18	0,023
5. Nenaudoti fizinio smurto	84	11	5	84	15	1	0,164
6. Nenaudoti psichologinio smurto	81	13	6	88	12	0	0,049
7. Gerbti varžovus	82	18	0	91,18	7,35	1,47	0,060
8. Gerbti teis j sprendimus	77	21	2	79	18	3	0,312
9. Gerbti ži rovus	75,8	22,6	1,6	76,47	22,06	1,47	0,350

Analizuojant sportuojan i mokini pareig varžybose suvokim , išaišk jo, kad daugiausia 11–12 met sportinink (88,7%) yra sisavin pareig laikytis oficiali sporto šakos taisykli , o didžioji dauguma 15–16 met sportuojan i mokini (91,18%) suvokia turintys pareig gerbti varžovus. Be to, paaišk jo, jog daugiau kaip 80% abiej lyginam grupi tiriami j yra sis monin , kad varžybose negali naudoti fizinio ir psichologinio smurto. Statistiškai patikimai ($p=0,023$) daugiau 11–12 met sportinink nei 15–16 met sportinink sutinka, kad j pareiga – siekti pergals visais manomais b dais (atitinkamai 71% ir 51,47%). Šie faktai leidžia teigti apie tai, kad laim jimas bet kuriomis priemon mis sportuojan io jaunimo, ypatingai jaunesniojo amžiaus paaugli , yra suvokiamas ir primamas kaip sportin s kovos dalis. Iš gaut duomen taip pat matyti, jog sportuojantys mokiniai nemano, kad varžybose privalo laikytis neoficiali sporto šakos taisykli . Tai rodo, kad griežtai teigiam poži r šios pareigos atžvilgiu išreišk tik 37% 11–12 met ir 44% 15–16 met sportinink . Mažesn dalis 11–12 met sportuojan i

mokini – 81% ($p=0,049$), lyginant juos su 15–16 met sportininkais (88%), mano turintys pareig nenaudoti psichologinio smurto.

Analizuotas sportuojančių paauglių pareig bendraujant su sporto pedagogu suvokimas (14 lentelė).

14 lentelė

Sportuojančių mokinių pareig bendraujant su sporto pedagogu suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Pareigos bendraujant su sporto pedagogu (%)	11–12 met sportininkai (N=64)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Išklausti trenerio nuomonę	92	6	2	87	12	1	0,115
2. Vykdyti trenerio nurodymus	88	9	3	81	16	3	0,328
3. Sutikti su trenerio sprendimais	73	25	2	70,6	23,5	5,9	0,353
4. Ne žeidinti trenerio	88	6	6	90	7	3	0,593
5. Pažinti trenerį	64	31	5	60,3	35,3	4,4	0,365

Tyrimo duomenų analizė leidžia teigti, kad sportuojančių mokinių pareig bendraujant su sporto pedagogu suvokimo atspindintys duomenys neatskleidė statistiškai reikšmingo skirtumo tarp tirtų paauglių ($p>0,05$). Dauguma tyrimo dalyvių supranta, kad jie, kaip sportininkai, pareiga yra išklausti trenerio nuomonę (11–12 m. sportininkai – 92%, 15–16 m. sportininkai – 87%), vykdyti trenerio nurodymus (atitinkamai – 88% ir 81%) bei ne žeidinti trenerio (atitinkamai 88% ir 90%). Pastebima, kad nemaža dalis skirtingo amžiaus sportininkų (jaunesniųjų paauglių – 25%, vyresniųjų paauglių – 23,5%) teiginyje, numatančiame sportininko pareigą sutikti su trenerio sprendimais, išreiškė tik šiek tiek teigiamą požiūrį. Nustatyta, jog sportuojančių mokinių pareig bendraujant su sporto pedagogu kontekste mažiausiai abiejų grupių tiriamieji (atitinkamai – 64% ir 60,3%) mano, kad privalo pažinti trenerį.

Išanalizuota, kaip sportuojantys paaugliai suvokia savo pareigas bendraujant su komandos nariais (15 lentelė).

Sportuojan i mokini pareig bendraujant su komandos nariais suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Pareigos bendraujant su komandos nariais (%)	11–12 met sportininkai (N=64)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Priimti komandos narius tokius, kokie jie yra	85,9	12,5	1,6	85,3	13,2	1,5	0,368
2. Nemušti, nepakišti kojos, kad nugri t ar susižalot , nespardyti komandos nari	84	13	3	94,1	4,4	1,5	0,503
3. Nežeminti, ne žeidin ti, neg sdirinti komandos nari	94	6	0	91,18	7,35	1,47	0,436
4. Pad ti komandos nariams išmokti nauj pratim	79,69	18,75	1,56	62	35	3	0,579
5. Išklausti komandos nari nuomon	70	28	2	72,06	26,47	1,47	0,740

Iš 15 lentel s matyti, kad abiej amžiaus grupi sportininkai suvokia, jog privalo priimti komandos narius tokius, kokie jie yra bei nenaudoti psichologinio ir fizinio smurto. Didel dauguma jaunesni j (70%) ir vyresni j (71,06%) paaugli taip pat supranta, kad j pareiga – išklausti komandos nari nuomon . Kita vertus, kai kurie ir 11–12 met (28%), ir 15–16 met (26,47%) sportininkai tik iš dalies sutinka, kad turi išklausti komandos nari nuomon . Nedideli skirtumai pagal sportinink amži pasteb ti teiginyje, numatan iame sportuojan i mokini pareig pad ti komandos nariams išmokti nauj pratim . Su šiuo teiginiu sutinka 79,69% jaunesni j paaugli . Tuo tarpu vyresni j paaugli , manan i , kad privalo pad ti komandos nariams išmokti nauj pratim , yra 62%. Galima daryti prielaid , kad vyresniojo amžiaus sportuojantys paaugliai, palyginus juos su jaunesniojo amžiaus sportuojan iais paaugliais, yra link mažiau bendradarbiauti su komandos nariais ir nauj pratim išmokti individualiai. Statistiškai reikšming skirtum tarp tirt sportinink grupi nuomoni apie pareigas bendraujant su komandos nariais n ra ($p>0,05$).

Duomenys apie tyrimo dalyvi pareigas, garantuojan ias gerus rezultatus sportin je veikloje, pateikti 16 lentel je.

Sportuojan i mokini pareig , garantuojan i gerus sportinius rezultatus, suvokimo pasiskirstymas amžiaus skirtum aspektu (N=132)

Pareigos, garantuojan ios gerus sportinius rezultatus (%)	11–12 met sportininkai (N=64)			15–16 met sportininkai (N=68)			Chi kvadratas
	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	SUTINKU	IŠ DALIES SUTINKU	NESUTINKU	
1. Nevartoti narkotini medžiag , r kal bei alkoholio	86	6	8	85,3	13,2	1,5	0,751
2. Reguliariai tikrintis sveikat	83	14	3	74	26	0	0,210

16 lentel s t sinys 50 puslapyje

16 lentelės turinys

3. Pildyti savo sportinės veiklos dienoraštį, analizuoti jį	50	37,5	12,5	39,7	39,7	20,6	0,559
4. Laikytis sportinio režimo reikalavimų	71,88	26,56	1,56	66	31	3	0,116
5. Laikytis lygi galimybi principo	78	17	5	74	25	1	0,782

Nustatyta, jog iš pateiktų teiginių apie galimas sportuojančių mokinių pareigas, garantuojančias gerus rezultatus sportinėje veikloje, ir jaunesnio, ir vyresnio mokyklinio amžiaus sportininkai labiausiai yra susivieniję, kad privalo nevartoti narkotinių medžiagų, rėkalo bei alkoholio (atitinkamai – 86% ir 85,3%), reguliariai tikrintis sveikatą (atitinkamai – 83% ir 74%) ir laikytis lygi galimybi principo (atitinkamai – 78% ir 74%). Kiek mažesnę dalį abiejų amžiaus grupių tiriamieji (11–12 metų sportininkai – 71,88%, 15–16 metų sportininkai – 66%) sutinka, kad jų pareiga – laikytis sportinio režimo reikalavimų. Pastebima, kad pusė tirtų jaunesniųjų paauglių (50%) ir tik 39,7% vyresniųjų paauglių sutinka turintys pareigą pildyti savo sportinės veiklos dienoraštį, analizuoti jį, iš dalies sutinka – atitinkamai 37,5% ir 39,7%, nesutinka – atitinkamai 12,5% ir 20,6%. Tokie rezultatai gali būti interpretuojami kaip sportinės veiklos dienoraščio pildymo, analizavimo rengiant sportininkus jauname amžiuje neakcentavimas. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp tirtų sportuojančių mokinių grupių nuomonių nenustatyta ($p > 0,05$).

11–12 metų sportininkų išvardytos pareigos sportinėje veikloje (kokybinio tyrimo apie sportuojančių mokinių teises rezultatai) atsispindi 17 lentelėje.

17 lentelė

11–12 metų sportuojančių mokinių pareigos sportinėje veikloje

Kategorijos	Subkategorijos	Prasminiai kontekstai – teiginiai	Teiginių skaičius
Žaidėjų ir sporto pedagogo bendravimas	Nurodymų vykdymas	„Klausti trenerio.“ „Daryti tai, ką treneris liepia <...>“ „Turiu vykdyti trenerio nurodymus <...>.“ „turiu klausyti trenerio“ „Daryti tai, ką treneris liepia.“	5
	Nuoširdus bendravimas	„Bendrauti nuoširdžiai“	
Pareiga nepažeidinti nustatytų elgesio normų ir taisyklių	Necenzūrinis žodžių neavartojimas	„Nesikeikti“ „Nesikeikti <...>“ „Nesikeikti“	5
	Taisyklių laikymasis	„<...> laikytis taisyklių“ „Treniruotis ir varžybose mes privalome laikytis taisyklių.“	
Žaidėjų tarpusavio bendravimas	Psichologinio smurto nenaudojimas	„Nesipravadžiuoti“ „Nesityti išeiti iš komandos narių.“	2
Pareiga stropiai sportuoti	Pastangos	„<...> stentis iš visų jėgų“ „treniruotis atiduodant visas jėgas“	2

11–12 met sportuojanči mokiniai pareigas sporte išreiškia šios kategorijos: **žaid j ir sporto pedagogo bendravimas**; **pareiga nepažeidin ti nustatyt elgesio nor ir taisykli** ; **žaid j tarpusavio bendravimas** ir **pareiga stropiai sportuoti**.

Kategorij **žaid j ir sporto pedagogo bendravimas** pirmiausia charakterizuoja subkategorija *Nurodym vykdymas*, reiškianti, kad 11–12 met sportininkai yra šis monin b tinyb paklusti sporto pedagogui (tai patvirtina tokie teiginys: „*Daryti tai, k treneris liepia <...>*“; „*turiu klausyti trenerio*“). Subkategorija *Nuoširdus bendravimas* akcentuoja tiriam j suvokim , kaip jie turi bendrauti su sporto pedagogu.

Kategorija **Pareiga nepažeidin ti nustatyt elgesio norm ir taisykli** ir j patvirtinan ios subkategorijos *Necenz rini žodži nevertojimas* bei *Taisykli laikymasis* rodo, kad jaunesnieji paaugliai žino, jog privalo nevertoti necenz rini žodži (ši pareig iliustruoja toks teiginys: „*Nesikeikti*“) ir sporto pratybose bei varžybose laikytis taisykli (ši pareig iliustruoja toks teiginys: „*Treniruot se ir varžybose mes privalom laikytis taisykli .*“).

Kategorij **žaid j tarpusavio bendravimas** konkretina subkategorija *Psichologinio smurto nenaudojimas*. Jaunesnieji paaugliai suvokia, kad negalima ty iotis iš komandos draug , kad sportin je veikloje moksleiviai turi jaustis emociškai saug s („*Nesipravadžiuoti*“).

Pažym tina, kad aukš iau nurodytos dvi kategorijos ir jas paaiškinan ios subkategorijos yra artimos savo turiniu, nes pareigos, atspindin ios ši kategorij turin , yra vardintos vaiko (mokinio) teises ir pareigas reglamentuojan iuose dokumentuose. Galima prielaida, kad tiriamieji, rašydami apie savo pareigas sporte, remiasi savo pareigomis mokykloje.

Tiriam j atsakym analiz išryškino kategorij **Pareiga stropiai sportuoti** paaiškinan i subkategorij *Pastangos*. J patvirtinantys teiginiai rodo vyresni j paaugli suvokim , kaip sportininkai privalo dirbti pratybose ir varžybose („*<...> stenktis iš visu jegu*“; „*treniruotis atiduodant visas j gas*“).

Apibendrinant 11–12 met sportuojanči mokiniai pareig sportin je veikloje kategorij analiz , galima teigti, kad vaik amžiaus grup s sportinink savo pareig neformaliojo fizinio ugdymo(si) veikloje suvokimas yra grindžiamas formaliajame ugdyme deklaruojamomis pareigomis.

Laisvas 15–16 met tiriam j išsakyimas ir savo nuomon s pateikimas atvirus klausimus apie pareigas sportin je veikloje atspindi 18 lentel je.

15–16 met sportuojančių mokinių pareigos sportinėse veiklose

Kategorijos	Subkategorijos	Prasminiai kontekstai – teiginiai	Teiginių skaičius
Žaidėjų ir sporto pedagogo bendravimas	Ramus reagavimas pastabas ar nuomon	„Nesupykti ant jo, jeigu kažk blogo pasakyt .“ „Nepykti ant jo dėl blogo žodžio“	7
	Nurodym vykdymas	„Daryti tai kaip treneris liepia“ „Daryti tai kaip sako treneris“ „Turi vykdyti trenerio nurodymus“	
	Pagarba	„Nesigin yti su treneriu.“ „Nerodyti treneriui savo kapriz ir prieš j neatsišnek ti.“	
Pareiga stropiai sportuoti	Savarankiškas darbas	„Dirbti savarankiškai.“ „Dirbti savarankiškai.“ „Privalau savaitgaliais sportuoti.“	6
	Pastangos	„stengtis iš vis j g “ „Stengtis gerai atlikti pratimus“	
	Sisteminis sporto pratyb lankymas	„Nepraleidin ti treniruo i “ „pareigingai kiekvien dien lankyti treniruotes <...>“	
	Pagarba	„Gerbti kitus, kurie sportuoja kartu.“ „Rodyti visiems pagarb .“	
	Gero komandos psichologinio klimato k rimas	„Pasitik ti komandos nariais.“ „Bendrauti taip, kad visiems neb t nuobodu.“	
Žaidėjų tarpusavio bendravimas	Nuomon s išklausymas	„Kas kart ko paklaust ar pan. Turiu išklausyti <...>.“ „Išklausyti k sako kitas.“	6
	Pagarba	„Gerbti kitus, kurie sportuoja kartu.“ „Rodyti visiems pagarb .“	
	Gero komandos psichologinio klimato k rimas	„Pasitik ti komandos nariais.“ „Bendrauti taip, kad visiems neb t nuobodu.“	
Pagarba	Teis j sprendimams	„Privalau gerbti teis j sprendimus.“ „Nesigin yti su teis jais“	3
	Teisingiems teis j sprendimams	„gerbti teis j sprendimus jei jie teisingi“	
Sveikatai kenksming medžiag nevojimas		„nevertoti dopingo“ „nevertoti papild ir kit sveikat žalojan i dalyk “ „Sportininkai negali gerti redbullio.“	3
Asmenin atsakomyb	Gavus traum	„Atsitikus traumai nebedaryti treniruot s“	1

15–16 met sportinink pareigos sporte atskleistos šiomis kategorijomis: *žaidėjų ir sporto pedagogo bendravimas; pareiga stropiai sportuoti; žaidėjų tarpusavio bendravimas; pagarba; sveikatai kenksming medžiag nevojimas; asmenin atsakomyb* .

Kategorij *Žaidėjų ir sporto pedagogo bendravimas* pirmiausia atspindi subkategorija *Ramus reagavimas pastabas ar nuomon* , kurioje jaunu i amžiaus grup s sportininkai išsako, kaip jie tur t reaguoti sporto pedagogo pastabas, nuomon („*Nesupykti* <...>.“; „*Nepykti* <...>“). Kita min t kategorij paaiškinanti subkategorija – *Nurodym vykdymas* – reiškia, kad vyresnieji paaugliai yra sis monin b tinyb paklusti sporto pedagogui (tai patvirtina toks

teiginys: „*Daryti tai k treneris liepia*“). Išaišk jo ir tai, kad 15–16 met sportininkai yra sis monin pareig gerbti sporto pedagog , kuri rodo tokie tiriam j atsakymai: „*Nesigin yti su treneriu*.“, „*Nerodyti treneriui savo kapriz ir prieš j neatsišnek ti*“.

Analizuojant tyrimo dalyvi pareig sportin je veikloje atsakym turin išryšk jo vyresni j paaugli ***Pareigos stropiai sportuoti*** suvokimas. Tai paaiškina kelios subkategorijos: *savarankiškas darbas; pastangos; sistemingas sporto pratyb lankymas*. Galima teigti, kad 15–16 met paaugliai supranta, jog j , kaip sportinink , pareiga siekiant ger sportini rezultat – dirbti savarankiškai, lankyti visas sporto pratybas ir tiek pratybose, tiek varžybose stengtis iš vis j g .

Žaid j tarpusavio bendravimas kategorij atspindi subkategorijos *nuomon s išklausymas; pagarba ir gero komandos psichologinio klimato k rimas*.

Subkategorijos *Nuomon s išklausymas* ir *Pagarba* akcentuoja, kad vyresnieji paaugliai suvokia, jog j pareiga – gerbti komandos narius (ši pareig iliustruoja toks teiginys: „*Gerbti kitus, kurie sportuoja kartu*.“) bei išklausyti j nuomon (ši pareig iliustruoja toks teiginys: „*Kas kart ko paklaust ar pan. Turiu išklausyti <...>*.“). Šios subkategorijos savo turiniu yra artimos kitai kategorij ***Žaid j tarpusavio bendravimas*** paaiškinan iai subkategorijai – *Gero komandos psichologinio klimato k rimas*, nes n ra abejoni , kad sporto komandos psichologin klimat teigiamai veikia sportinink nuostata, jog bendraudami tarpusavyje jie turi gerbti vienas kit , išklausyti kit komandos nari nuomon . Ta iau sportinink pareigos gerbti komandos narius ir išklausyti j nuomon išskirtos atskiromis subkategorijomis tod l, kad yra itin akcentuojamos visuose vaiko teises ir pareigas reglamentuojan iuose dokumentuose. Tuo tarpu subkategorijai *Gero komandos psichologinio klimato k rimas* priskirti teiginiai, pabr žiantys pasitik jim ir humoro jausm .

Kategorija ***Pagarba*** pagal savo turin pasiskirst dvi subkategorijas, viena iš j – *Teis j sprendimams*. Nors sportinink pareiga gerbti teis j sprendimus buvo nurodyta kiekybiniame tyrime, vyresnieji paaugliai ši pareig akcentavo ir išsakydami savo nuomon apie pareigas sporte („*Nesigin yti su teis jais*“). Subkategorijoje *Teisingiems teis j sprendimams* išreiškiamas vyresni j paaugli pagarbos teis jams suvokimas tik tuo atveju, jeigu jo priimami sprendimai yra teisingi. Vadinasi, jei, sportininko nuomone, teis jas priima neteisingus sprendimus, sportininkas neprivalo gerbti teis j .

Kokybinio tyrimo rezultatai parod , kad 15–16 met sportininkai be kiekybiniame tyrime išvardyt narkotini medžiag , r kal bei alkoholio žino ir kitas sveikatai kenksmingas medžiagas, kuri vartojimas su sportu yra nesuderinamas. Tai rodo kategorija ***Sveikatai kenksming medžiag nevirtojimas***, išreikšta tokiais teiginiais: „*nevirtoti dopingo*“, „*nevirtoti papild ir kit sveikat žalojan i dalyk*“ bei „*Sportininkai negali gerti redbullio*“.

Reikšmingas sportuojančių mokinių pareigų suvokimo atžvilgiu atsakymas, kuriame aiškiai išsakytas požiūris apie tai, kaip turėtų elgtis sportininkas, patyręs traumą. Iš atsakymo konteksto („*Atsitikus traumai nebedaryti treniruotės*“) suformuluota kategorija **Asmenin atsakomybė** ir jos paaiškinanti subkategorija *Gavus traumą*, atspindinti tiriamojo nuostatą išitikus traumai nutraukti sporto pratybas.

15–16 metų tiriamųjų atsakymai apie pareigas sporte analizė išryškino, kad sportuojančių mokinių pareigų sportinėje veikloje suvokimas šiuo amžiaus tarpsniu labiausiai susiformavęs sportininko ir sporto pedagogo ir žaidimų tarpusavio sąveikos bei pareigos stropiai sportuoti kontekste.

Lyginant kokybinio tyrimo rezultatus apie sportuojančių mokinių pareigas sporte amžiaus skirtumų aspektu, galima pabrėžti, jog abiejose lyginamose grupėse tiriamieji yra šis moniškas pareigas, apibrėžiančias sportininko ir sporto pedagogo tarpusavio sąveikos ypatumus. Ir 11–12, ir 15–16 metų sportininkai, kalbėdami apie savo pareigas santykiuose su sporto pedagogu, aktualizuoja pareigų vykdyti sporto pedagogo nurodymus.

Tyrimo duomenys taip pat parodė, kad jaunesnieji paaugliai nurodė mažesnę pareigų sportinėje veikloje vaidmenį negu vyresnieji paaugliai. Be to, 11–12 metų sportuojančių mokinių atsakymuose apie pareigas ryškus formaliajame ugdyme deklaruojamas pareigų aspektas. Tuo tarpu 15–16 metų sportuojantys moksleiviai, rašydami apie pareigas, daugiausia akcentavo sportinę veiklą apibrėžiančias pareigas. Galima daryti išvadą, kad ankstyvos paauglystės pradžioje pareigų sportinėje veikloje suvokimas yra paremtas formaliajame ugdyme deklaruojamomis pareigomis, o vyresnieji paaugliai pareigų sportinėje veikloje suvokimas jau yra artimas sportinei veiklai ir sportiniams rezultatams siekti.

IŠVADOS

1. Išvados, grindžiamos moksliniais literatūros ir švietimo bei sporto reglamentuojančių dokumentų analizės pagrindais:

- Mokiniai neformali fizinio ugdymo(si) veikla yra neatsiejama nuo teisi ir pareigų konteksto: viena vertus, vienas iš pagrindinių sportinio rengimo tikslų yra padėti jauniems žmonėms tobulėti socialiai, mokantis bendrauti, varžytis pagal nustatytas bendravimo ir elgesio normas, garbingos kovos principus. Kita vertus, dirbant su jaunimu svarbu puoselėti jauno sportininko sveikatą, jo saugumą ir gerovę. Tai pirmiausia ir pagrindiniai sportuojančių mokinių teisi ir pareigų sportininkų veikloje suvokimo problemos tyrimo svarbumas.
- Mokiniai teisi ir pareigų sportininkų veikloje klausimai dažniausiai tyrinjami ir analizuojami kilnaus elgesio, vertybinių orientacijų kontekstuose.
- Teorinis žvalgos leidžia teigti, kad mokiniai, lankantys sporto būrelius ir dalyvaujantys sporto varžybose, teisi ir pareigų tematika reikalauja gilesnės sportininkų veiklos analizės.

2. Išvados, grindžiamos kiekybinio tyrimo rezultatais pagrindais:

- Sportuojantys mokiniai labiausiai išsiskiria: teisė saugias sportavimo sąlygas, aplinką; teisė sveikatos priežiūra, apsaugą, medicinos pagalbą susižeidus; teisė rungtyniauti pagal oficialias sporto šakos taisykles; teisė būti apsaugotam nuo fizinio ir psichologinio smurto. Mažiausiai suvokiama abiejų tirtų amžiaus grupių sportininkams – teisė rungtyniauti pagal neoficialias sporto šakos taisykles.
- 11–12 metų sportininkai statistiškai patikimai labiau nei 15–16 metų sportininkai išsiskiria teisė būti apsaugotam nuo fizinio smurto ($p=0,048$) ir teisė rinktis – dalyvauti treniruotėje ar ne ($p=0,038$). Tai rodo, kad vyresniojo amžiaus paaugliams prioritetu tampa ne teisė rinktis – dalyvauti treniruotėje ar ne, o pareiga lankyti sporto pratimus.
- Pareiga laikytis neoficialių sporto šakos taisyklių ir pildyti savo sportininkų veiklos dienoraštį, analizuoti jį abiejų tirtų amžiaus grupių sportininkams dar nėra suvokiama.
- Statistiškai patikimu skirtumu didesnę dalį 11–12 metų sportuojančių mokinių sutikina, kad jų pareiga yra siekti pergalės visais manomais būdais ($p=0,023$). Tuo tarpu vyresniojo amžiaus sportuojantys paaugliai statistiškai patikimai labiau nei

jaunesniojo amžiaus sportininkai suvokia pareig nenaudoti psichologinio smurto ($p=0,049$).

3. Išvados, grindžiamos kokybinio tyrimo rezultat pagrindu:

- Jaunesnieji paaugliai tarpusavyje su sporto pedagogu aktualizuoja teis psichologiškai saugi aplink , o vyresnieji paaugliai – teis tur ti ir išsakyti savo nuomon , b ti išgirstam.
- Tirti sportuojantys moksleiviai suvokia b tinyb paklusti sporto pedagogui.
- 15–16 met sportinink pareig suvokimas neformaliajame fiziniame ugdyme(si), lyginant juos su 11–12 met sportininkais, yra artimesnis sportinei veiklai ir sportini rezultat siekimui joje.

4. Apibendrinanti išvada. Tyrimo rezultatai leidžia konstatuoti, kad magistro darbe formuluojama hipotez , teigianti, jog mokini , lankan i vairius sporto b relius ir dalyvaujan i sporto varžybose, teisi ir pareig suvokimas yra grindžiamas formaliajame ugdyme deklaruojamomis teis mis ir pareigomis, pasitvirtino.

REKOMENDACIJOS

Siekiant sportuojančių mokinių teisi ir pareig neformaliajame fiziniame ugdyme(si) suvokimo plėtros, **sporto pedagogams** siūloma:

1. Vykdyti sisteming ir nuosekliai mokinius, lankančius sporto būrelius ir dalyvaujančius varžybose, švietimo teisi ir pareig sporto tematika. Ypating dėmesį būtina sutelkti teisėms ir pareigoms, kurios yra artimos sportinei veiklai ir sportiniams rezultatams siekti.

2. Ugdyti jaunųjų sportininkų požiūrį, kad kiekvienas sportininkas, dalyvaudamas varžybose, sudaro „socialinį sutartį“, kuri nereiškia vien tik susitarimą laikytis oficialios sporto šakos taisyklių, tai susiję ir su neformaliomis sportinės veiklos taisyklėmis.

3. Rodyti gražaus, garbingo elgesio, tarpusavio santykius su sportininkais, treneriais, teisėjais, žiūrovais pavyzdį pratybų bei rungtynių metu.

4. Sudaryti tokias sąlygas, kuriomis jaunieji sportininkai prisavint, jog jie yra aktyvūs neformaliojo fizinio ugdymo(si) veiklos dalyviai, galintys ir turintys gyvendinti savo iniciatyvas, tobulinti sportinę veiklą.

DISKUSIJA

Lyginant gautus tyrimo rezultatus su kitų tyrėjų atliktų tyrimų rezultatais, kurie tiesiogiai susiję su teisi ir pareigų sporte tematika, išskiriama ir panašumų, ir skirtumų.

E. Adaškevičienės ir A. Budreikaitės (2007) atliktas tyrimas parodė, kad vyravo 12–14 metų mokinių nuomonė, jog sporto varžybose visada reikia gerbti varžovus, kovoti laikantis taisykli, nesvarbu, koks būtų varžybų rezultatas (66,3%). 22,0% mokinių teigė, kad reikia visais manomais (net negarbingais) būdais siekti pergales. Mūsų tyrimo rezultatai priešingi: pareigų siekti pergales visais manomais būdais mano turintys net 71% jaunesniųjų paauglių, vyresniųjų paauglių – atitinkamai 51,47%. Šie faktai leidžia teigti apie tai, kad laimėjimas bet kuriomis priemonėmis sportuojantio jaunimo, ypač jaunesniojo amžiaus paauglių, yra suvokiamas ir priimamas kaip sportinės kovos dalis.

Magistro tyrimo metu nustatyta, kad jaunesniųjų paauglių, manančių, jog privalo padėti komandos nariams išmokti naują pratimą, yra 79,69%. Tuo tarpu taip manančių vyresniųjų paauglių – 62%. E. Adaškevičienės ir A. Budreikaitės (2007) nurodo, kad komandos nariams naują pratimą padėti išmokti 51,1% 12–14 metų paauglių, 40,0% respondentų mokinių, kuriems nesiseka išmokti pratimo, nekreipti dėmesio.

Nustatyta, kad mūsų gauti tyrimo rezultatai sutampa su S. Šukio (2001) asmenybės savybių tyrimo rezultatais, parodžiusiais, kad aktyviai sportuojantiems paaugliams būdingesnės tos savybės, kurios yra artimesnės sportinei veiklai bei sportiniams rezultatams siekti.

Tyrimo rezultatų analizės pagrindu teigiame, jog mokinių, lankančių vairius sporto būdus ir dalyvaujančių sporto varžybose, teisi ir pareigų suvokimas yra grindžiamas formaliajame ugdyme deklaruojamomis teisėmis ir pareigomis. Todėl siekiant sportuojančių mokinių teisi ir pareigų neformalioje fizinio ugdymo(si) veikloje suvokimo plėtotis, reikėtų ypatingą dėmesį sutelkti sportinei veiklai ir sportiniams rezultatams siekti artimas teises ir pareigas.

Magistrinis tyrimas parodė, kad itin informatyvūs yra kokybiniai tyrimo rezultatai apie sportuojančių mokinių teises ir pareigas sporte. Todėl aktualu ateityje atlikti plačius mokinių, lankančių sporto būdus ir dalyvaujančių varžybose, teisi ir pareigų suvokimo tyrimus, taikant kokybinius tyrimo metodus, pavyzdžiui, pokalbius su tyrimo dalyviais.

LITERATŪRA

1. Adaškevičienė E., Budreikaitė A. (2007). 12–14 metų mokinių požiūris kilnėlės ir jos raiška sportinėje veikloje. *Sporto mokslas*, 3 (49), p. 72–77.
2. Baibilienė K., Zaborskis A. (2004). Požiūris vaiko sveikatą Jungtiniame Tautų Vaiko teisių konvencijoje. *Medicina*, 40 (8). [Žiūrėti 2010-04-05]. Prieiga per internetą: <<http://medicina.kmu.lt/0408/0408-031.pdf>>
3. Barkauskaitė M. (2001). *Paaugliai: sociopedagoginė dinamika*: monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
4. Bergeron J. D., Greene H. W. (2000). *Treneriui apie sportines traumas*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras.
5. Berns R. M. (2009). *Vaiko socializacija: šeima, mokykla, visuomenė*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
6. Birmontienė T. (2002). Žmogaus teisės ir jų tvirtinimas Lietuvos Respublikos Konstituciniame teise. *Lietuvos konstitucinio teise*: vadovėlis. 2-asis leidimas. Vilnius: LTU Leidybos centras.
7. Birmontienė T. (2007). Žmogaus teisių konstitucinio samprata. *Lietuvos konstitucinio teise: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*: kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
8. Bitinas B., Rupšienė L., Žydžiūnaitė V. (2008). *Kokybinė tyrimų metodologija*: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
9. Bobrova L., Juodaitytė A., Kazlauskienė ir kt. (2010). *Kursiniai ir baigiamieji (bakaluro, laipsnio nesuteikiančių studijų, magistro) darbų rengimo ir gynimo metodinės rekomendacijos*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Bubelienė D., Sakalauskaitė T. (2007). Pedagoginis požiūris vaiko teisių mokykloje. *Socialiniai ugdymai: vaiko ir šeimos teisių apsauga*, p. 4–11. IV respublikinis mokslinis-praktinis konferencijos straipsnių rinkinys. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
11. Budreikaitė A., Adaškevičienė E. (2010). Sportuojantys ir nesportuojantys paauglių požiūris vertybėms ir jų prasmės suvokimui. *Ugdymas. Knyga kultūrai. Sportas*, 1 (76), p. 13–20.
12. Budreikaitė A. (2011). Paauglių dorovinių vertybių raiška ir plėtotis olimpinio ugdymo pagrindu: daktaro disertacijos santrauka. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
13. Butcher R., Schneider A. (1998). Fair Play as Respect for the Game. *Journal of the Philosophy of Sport*, 25, p. 1–22.
14. Butkienė G., Kepalaitė A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brandimas*. Vilnius: Margi raštai.

15. Colman A. M. (2006). *A dictionary of psychology*. Oxford: Oxford University Press.
16. Cunningham J. (1996) Žmogaus teisės pagrindiniai mokymuose. *Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai*. Vilnius: Europos Tarybos Informacijos ir dokumentacijos centras.
17. Černius V. J., Jonynienė Ž., Teresevičienė M. (1997). 12–14 metų paauglių vystymasis bei teisės mokymuose ir namie. *Pedagogika*, 33, p. 38–47.
18. Černius V. J. (2006). *Žmogaus vystymosi kelias: nuo vaikystės iki brandos*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras.
19. Čiočys P. A. (2008). *Teisės pagrindai*: mokomoji knyga. 4-asis leidimas. Vilnius: Vilniaus vadybos aukštoji mokykla.
20. Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E. ir kt. (2004). *Lietuvos teisės pagrindai*: vadovėlis aukštesniam mokyklai studentams. Vilnius: Justitia.
21. Eriksonas E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
22. Europos komisija. Baltoji knyga dėl sporto (2007). [Žiūrėti 2012-11-22]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/sport/documents/white-paper/whitepaper-short_lt.pdf>
23. *Europos žmogaus teisių normų įgyvendinimas Lietuvoje* (2004). Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
24. Girduškis G., Kazakevičius R., Stankus S. ir kt. (2008). *6-7 metų futbolininkų metinį pradinio rengimo programą*. Kaunas.
25. Gučas A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Kaunas: Šviesa.
26. Hyder T. (2004). Making it happen – young children’s rights in action: the work of Save the Children’s Center for Young Children’s Rights. *The new handbook of children’s rights: comparative policy and practice*. London: Routledge.
27. Jocienė D. (2000). *Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybėse ir Lietuvos Respublikos teisėje*: mokymo priemonė Teisės fakulteto studentams. Vilnius: Eugrimas.
28. Jonynienė Ž. (2000). *Moksleivių, ugdymo veiklų požiūris vaiko teises, jų vykdymą šeimoje ir mokykloje*: daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
29. Jonynienė Ž., Teresevičienė M. (2003). Lietuvos ir Švedijos mokinių požiūris vaiko teises mokymosi procese. *Acta Pedagogica Vilnensia*, 11, p. 63–71.
30. Jonynienė Ž. (2009). Vaiko teisių įgyvendinimas: mokyklos demokratizavimo rodiklis. *Socialinis darbas*, 8 (2), p. 51–63.
31. Jonynienė Ž. (2005). Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. *Acta Pedagogica Vilnensia*, 15, p. 129–142.

32. Jonynien Ž. (2001). Vaiko teisi gyvendinimo mokykloje problemos. *Ugdymo psichologija*, T. 4, 2 (9), p. 19–26.
33. Jovaiša L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
34. Jungtini Taut vaiko teisi konvencija (1989).
35. Juodaityt A. (2003). *Vaikyst s fenomenas: socialinis edukacinis aspektas*: monografija. Šiauliai: Šiauli universiteto leidykla.
36. Jusien R., Laurinavi ius A. (2007). *Psichologija: vadov lis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
37. Kabašinskait D. (2006). Vaiko teis s ir politika: socialini edukacini rekonstrukcij kontekstai: daktaro disertacijos santrauka. Šiauliai: Šiauli universitetas.
38. Kardelis K. (2007). *Mokslini tyrim metodologija ir metodai*: vadov lis. 4-asis leid. Šiauliai: Lucilijus.
39. Karoblis P. (1999). *Sporto treniruot s teorija ir didaktika*. Vilnius: Egalda.
40. Karoblis P. (2003). *Jaunojo sportininko treniruot s*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras.
41. Karoblis P. (2009). Lietuvos olimpin akademija: už humanizm , olimpizmo idealus. *Sporto mokslas*, 1 (55), p. 3–7.
42. Kutkien L. (2008). 16–17 met paaugli vaikin ir mergin asmenyb s tapatumo brandos ypatumai bei s sajos su sav s vertinimu. *Pedagogika*, 90, p. 108–113.
43. Legkauskas V. (2009). *Savimon psichologo poži riu*: monografija. Vilnius: Vaga.
44. Lengvinas D. (2007). Vaik teisi apsauga Lietuvoje ir Vokietijoje. *Socialinis ugdymas: vaiko ir šeimos teisi apsauga*. IV respublikin s mokslin s-praktin s konferencijos straipsni rinkinys. Šiauliai: Šiauli universiteto leidykla.
45. Lietuvos higienos norma HN 20:2006 „Neformaliojo vaik švietimo mokykla. Bendrieji sveikatos saugos reikalavimai“ (2006). [Ži r ta 2013-02-09]. Prieiga per internet : <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=269301&p_query=&p_tr2=>
46. *Lietuvos Respublikos Jaunimo politikos pagrind statymas* (2005). [Ži r ta 2013-02-09]. Prieiga per internet : <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=267613&p_query=&p_tr2=>
47. *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (1996). Vilnius.
48. *Lietuvos Respublikos K no kult ros ir sporto statymas* (2008). [Ži r ta 2011-09-18]. Prieiga per internet : <http://www.biathlonltu.com/uploads/file_manager/downloads/Lietuvos_respublikos_kuno_kulturos_ir_sporto_istatymo_pakeitimo_istatymas.pdf>

49. Lietuvos Respublikos Švietimo statymas (2011). [Žiūrta 2013-02-05]. Prieiga per internet : <http://www.sac.smm.lt/images/file/e_biblioteka/Lietuvos%20Respublikos%20svietimo%20istatymas.pdf>
50. Majauskienė D., Laskienė S. (2010). Sportinė veikla: etinės teorijos ir praktikos ryšys. *Sporto mokslas*, 2 (60), p. 33–36.
51. Malinauskas R. (2010). *Taikomoji sporto psichologija: vadovėlis*. Kaunas: Lietuvos kultūros akademija.
52. Mališauskaitė L. (2006). *Europos Sąjunga. Žmogaus teisės Europoje*. Vilnius: Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“.
53. Miškinis K. (2002). *Sporto pedagogikos pagrindai*. Kaunas: Lietuvos kultūros akademija.
54. Miškinis K., Skyrius E. (2005). *Trenerio veiklos optimizavimas*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras.
55. Miškinis K. (2006). *Trenerio pagalbininkas*. Vilnius: Lietuvos sporto informacijos centras.
56. Myers D. G. (2008). *Psichologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
57. *Mokinių elgesio taisyklės*. [Žiūrta 2013-01-12]. Prieiga per internet : <<http://www.dg.su.lt/Mokiniui/Mokiniu-elgesio-taisykles>>
58. Navaitis G. (2007). *Psichologinė parama paaugliams ir jų tėvams*. Vilnius: Kronta.
59. Navickas V., Vaičiulienė A. (2010). *Žmogaus raidos psichologija: vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*. Vilnius: Versus aureus.
60. *Neformaliojo vaikų švietimo krypties klasifikatorius* (2012). [Žiūrta 2013-02-07]. Prieiga per internet : <<http://www.itc.smm.lt/?p=4720>>
61. *Neformaliojo vaikų švietimo koncepcija* (2012). [Žiūrta 2013-02-05]. Prieiga per internet : <<http://www.smm.lt/ugdymas/neformalusis/docs/KONCEPCIJA%202012%2003%2029%20isak%20Nr.%20V-554.pdf>>
62. *Olimpinė chartija* (2004). [Žiūrta 2012-01-11]. Prieiga per internet : <<http://www.ouprojektas.lt/images/stories/dokumentai/olimpinechartija.pdf>>
63. Pawlenka C. (2005). The Idea of Fairness: A General Ethical Concept or One Particular to Sports Ethics? *Journal of the Philosophy of Sport*, 32, p. 49–64.
64. Petrulytė A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius: Presvika.
65. Pocevičius R. (2012). Vaiko laisvės ir atsakomybės fenomeno interpretacijos šiuolaikinėje ugdymo teorijoje ir praktikoje. *Švietimas ir ugdymas: metodologini kontekst kaita ir prakseologija: mokslo leidinys*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

66. Ponelien R., Graisien R. (2010). Mokini poži ris vaiko teises ir pareigas mokykloje: žvalgomojo tyrimo duomen analiz . *Mokytoj rengimas XXI amžiuje: poky iai ir perspektyvos*: VIII-IX tarptautin s mokslin s konferencijos medžiaga. Šiauliai: Šiauli universiteto leidykla.
67. *Psichologijos žodynas* (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedij leidykla.
68. Ruškus J., Žvirgždauskas D., Stanišauskien V. (2008). Mokiniai, dalyvaujantys neformaliajame švietime. Tyrimo ataskaita. [Ži r ta 2012-05-13]. Prieiga per internet : <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/sb/MOKINIAI_DALYVAUJANTYS_NEFORMALIAJAME_SVIETIME_2008.pdf>
69. Queen J. A., Blackwelder B. B., Mallen L. P. (2003). *Responsible classroom management for teachers and students*. Upper Saddle River, (NJ), Columbus, (OH): Prentice Hall.
70. Sakalauskas G. (2000). *Vaiko teisi apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisi informacijos centras.
71. Shaffer D. R., Katherine K. (2007). *Developmental psychology: childhood and adolescence*. Belmont, Calif.: Thomson.
72. Sheridan H. (2003). Conceptualizing ‘Fair Play’: a Review of the Literature. *European Physical Education Review*, 9 (2), p. 163–184.
73. Skernevi ius J., Milašius K., Raslanas ir kt. (2011). *Sporto treniruot* : monografija. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
74. Starkey H. (1996). *Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai*. Vilnius: Europos Tarybos Informacijos ir dokumentacijos centras.
75. Stonkus S. (2003). *Krepšinis. Istorija, teorija, didaktika*: vadov lis Lietuvos aukšt j mokykl studentams. Kaunas: Lietuvos k no kult ros akademija.
76. Stonkus S. (Red.) (2002). *Sporto termin žodynas*. 2-as patais. ir papild. leid. Kaunas.
77. Sturlien N. (2007). *Tiltai*: paaugli socialini g dži ugdymo programa. Kaunas.
78. Šalaševi i t R. (2012). *Vaiko teis s ir pareigos kasdieniniame gyvenime*. Vilnius: Spaudmeta.
79. Šarkauskien A. (2009). Neformaliojo fizinio ugdymo veiklos ypatumai ir kaitos linkm s. *Sporto mokslas*, 2 (56), p. 68–74.
80. Šukys S. (2005). *Socialiniai, etiniai sporto aspektai*: studij knyga. Kaunas: Lietuvos k no kult ros akademija.
81. Šukys S. (2002). *Socialiniai, moraliniai sporto sociologijos aspektai*: mokomoji priemon . Kaunas: Lietuvos k no kult ros akademija.

82. Šukys S. (2001). Sportin veikla kaip paaugli vertybini orientacij , asmenyb s savybi ir socialinio elgesio formavimosi veiksnys: daktaro disertacijos santrauka. Kaunas: Lietuvos K no kult ros akademija.
83. Šukys S. (2000). Vaik ir jaunimo ugdymas sporte. *Pedagogika*, 46, p. 172–179.
84. Vai iulien A. (2004). *Paauglio psichologija: vadov lis aukšt j mokykl studentams*. Vilnius: Presvika.
85. *Visuotin žmogaus teisi deklaracija* (1948). [Ži r ta 2010-02-26]. Prieiga per internet : <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=278385&p_query=&p_tr2=>
86. Želvys R. (2005). *K naudinga žinoti mokini t vams*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
87. Žukauskien R. (2007). *Raidos psichologija*. 5-oji laida. Vilnius: Margi raštai.

PRIEDAI